

LUNDS
UNIVERSITET

Praktiker kring vårdträd

En kvalitativ studie om vårdträdets betydelse för
människa-naturrelationer i Sverige under 1800-talet och tidigt 1900-tal

Caroline Brattberg
Kandidatuppsats i humanekologi
HEKK03, höstterminen 2025
Handledare: Sanna Händén-Svensson
Humanekologiska avdelningen, Lunds Universitet

Abstract

This thesis examines the practices and importance of the “care-tree” (vårdträd) for human-nature relations in Sweden during the 19th and early 20th centuries. The “care-tree” have a long history of use, are entwined with supernatural beliefs, and are said to reflect the well-being and luckiness of the yard where it’s planted. Using theories of social control, non-human agencies and the dwelling perspective, the study examines folklife archival data from the provinces of Småland, Skåne and Blekinge. The analysis of the data reveals that the “care-tree” and other sacred trees such as “healing-tree” (sjukdomsträd) were an important part of how people viewed and interpreted nature during this time. The significance of the “care-tree” is highlighted in the practices that surrounded the tree, through which people formed a more-than-symbolic relationship with the tree and its surroundings. The “care-tree” was seen as an actor in the landscape and the yard, through its attributed abilities to make worlds and “take action”. Furthermore, the supernatural beliefs of the “care-tree” reinforced social control, and regulated people’s attributed roles within the society. Simultaneously, people’s view of nature changed during this time, as industrialism made a greater impact on people's everyday lives. However, some of the practices surrounding the “care-tree” still existed and lived on, but came to be motivated by other aspects than the original ones.

Key words: Vårdträd, “care-tree”, human-nature relations, non-human agencies, social control, folkbeliefs

Tvifla icke på vad som står i Sibylle spådom,
Bondepraktikan, Almanackan o anra tryckta böcker

(Gammalt allmogeuttryck)

Innehållsförteckning

Abstract	2
Innehållsförteckning	4
1. Vårdträdet mitt i livet	5
1.1 Syfte och frågeställningar	5
2. Tidigare forskning	6
2.1 Livet i Sverige under 1800-talet och tidigt 1900-tal	6
2.1.1 Livet på gården	7
2.2 Vad är ett vårdträd?	9
2.3 Folketro och tradition	10
3. Teoretiskt Ramverk	10
3.1 Social kontroll och tabuföreställningar	11
3.2 Icke-mänsklig agens och relationellt samspel	12
3.3 “The dwelling perspective”	13
4. Metod	14
4.1 Forskningsdesign	14
4.2 Datainsamlingsmetod, avgränsningar och material	15
4.3 Analysmetod	16
5. Vårdträdet och gården	17
5.1 Träd och vårdträd som platsskapande	17
5.2 Traditionsenliga ritualer	19
5.3 Sjukdomsöverföring och botande	21
5.4 Skadande och nedtagande av vårdträd	23
5.4.1 Nedtagning av sjukdomsträd	25
5.5 Tro, tur och övernaturlig	26
5.5.1 Offer och gåvor	28
5.6 Andra heliga träd	29
6. Slutsats	30
6.1 Relationen mellan människor och (vård-)träd	31
6.2 Krafter och roller som tillskrevs träd	32
6.3 Praktikerna som hanterade de osäkerheter som tillskrevs träd	33
Referenslista:	34
Källor	36
Kodningssystem	36

1. Vårdträdet mitt i livet

Gumman dyrkade detta [vård-]träd såsom sin Gud, och flera gånger om dagen föll hon på knä framför aspen och talade om alla sina sorger och bekymmer och sina glädjeämnen. Folket och tjärnarna på gården gjorde narr av henne för sin barnslighet, men hon lät sig ej störas i sitt förehavande och sin tro utan fortsatte med denna sed så länge hon levde. Den gamla dog omkring år 1880.

– A4324, upptecknad 1934 i Småland, Forserum. Berättaren född 1871.

Carl-Herman Tillhagen (1998, s.8) skriver att vådrädet "... markerade den nära samhörigheten mellan människa och natur", och i uppteckningen ovan skildrades det som Tillhagen beskrev. Gummans tillbedjan och tro till vådrädet visade hur värdefullt trädet var; förankrat i övernaturliga föreställningar symboliserade det något som var större än en själ och som levde över generationer. Att man planterade vådräd på sin gård var en mycket gammal tradition, och ofta ansågs skyddsanden "vården" ha sitt tillhåll i trädet (Carlsson Werle 2023, s.30-34; Gunnarsson 1988, s.26-29; Wall 2024, s.44-46). Vådrädets livskraft ansågs spegla gårdens välbefinnande och lycka, det var därför av högsta prioritet att ta väl hand om det – att skada eller hugga ner trädet var förknippat med olycka och förödelse (Tillhagen 1998, s.8-9,35-39; Gunnarsson 1988, s.26-29; Thurfjell 2020, s.129-130; Wall 2024, s.44-46). På gårdar runt om i Sverige finns än idag vådräd, men den övernaturliga, vidskepliga och betydelsefulla kopplingen mellan trädet, gården och människorna har försvunnit i takt med ett mer sekulariserat samhälle. Vådrädets ursprung hänvisar dock mot en mer betydelsefull förankring i människans liv än vad man idag kan ana, där trädet formade en central plats för människans naturrelation.

Träd har haft en central betydelse i alla världsdelar, religioner och mytologiska traditioner. Flera av de första mänskliga skapelseberättelser kretsade just kring träd, träd vars enkla symbolik är lätt att ta till sig och anpassa myter kring (Tillhagen 1998, s. 53-60). Föreställningar om världsträd återkommer dessutom i många delar av världen och uppvisade många likheter med varandra, trots att de uppstod i olika geografiska områden och olika tidsperioder (Ibid.). Exempelvis har tron om ett världsträd funnits hos assyrier, asiatiska nomadfolk, kaldéer och indier, etc. (Ibid.). Inte minst återfinns det i Bibelns berättelse om Edens lustgård, där Livets eller Kunskapens träd växte, och i den nordiska mytologin fanns världsträdet Yggdrasil, som sammanband världens riken (Gunnarsson 1988 s.19-29; Wall 2024, s. 23-46; Tillhagen 1998, s. 53-60). Genom dessa återkommande motiv fungerade träd som en betydelsefull förbindelse för människan, natur och även kosmos, vilket också kom till uttryck i den svenska folktrons föreställningar om vådräd.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna studie är att förstå människors relation till naturen som under 1800-talet och tidigt 1900-tal präglades av övernaturliga föreställningar, med särskilt fokus på föreställningar om vådräd. Studien undersöker hur vådräd i det historiska materialet

tillskrevs *agens* och framträdde som verksamma aktörer genom berättelser, ritualer och vardagliga praktiker. Vidare syftar studien även på att analysera hur trädens roll kan förstås som relationell och praktisk snarare än enbart symbolisk, samt hur träd deltog i skapandet och upprätthållandet av social ordning, moral och platsbundna identiteter. Genom teorier om social kontroll och tabuföreställningar, icke-mänsklig agens, och “the dwelling-perspective”, ämnar studien visa hur relationer mellan människor och träd formades. Studien bidrar därför till en fördjupad förståelse av hur naturen integrerades i mänskliga livsvärldar och hur historiska föreställningar om träd kan förstås i samtida teorier om människa-natur relationer.

I denna studie undersöks därför vårdträds betydelse för människor i Sverige, i landskapen Småland, Skåne och Blekinge, under 1800-talet och tidigt 1900-tal. Undersökningen baseras på folklivsuppteckningar som dokumenterat föreställningar, berättelser och praktiker som var knutna till vårdträd.

Frågeställningarna ser därför ut som följande:

- Hur beskrevs relationen mellan människor och (vård-)träd i arkivmaterialet från Småland, Skåne och Blekinge under 1800-talet och tidigt 1900-tal i Sverige?
- Vilka krafter och roller tillskrevs träd i det historiska materialet och vilka roller tilldelades de i den sociala ordningen?
- Genom vilka praktiker hanterades de osäkerheter som beskrevs och tillskrevs träd?

2. Tidigare forskning

I detta avsnitt presenteras den tidigare forskning som är av relevans för denna studie.

2.1 Livet i Sverige under 1800-talet och tidigt 1900-tal

Det svenska samhället genomgick omfattande förändringar under 1800-talet och tidigt 1900-tal. Urbaniseringen skedde dock långsamt i Sverige, men utvecklandet av kommunikationsnätet med järnvägar och kanalsystem gjorde att rörligheten i landet ökade markant redan under mitten av 1800-talet under den förindustriella perioden (Löfgren 1974, s.32-40). Vid sekelskiftet 1900 var hälften av Sveriges befolkning fortfarande relativt utspridd i småsamhällen, som kom att utvecklas till småindustrier, men majoriteten bodde fortfarande på landsbygden. Med den ökade industrialiseringen och därmed mer fokus på produktion och kapital, förändrades också synen på naturen (Worster 1996, s.220-231). De nya framväxande industrierna, teknik, ekonomi och ideologier förändrade landskapet, och istället sågs naturen som en skattkista som låg öppet för exploatering (Frykman och Löfgren 1979, s.52-56).

Industrialiseringen och urbaniseringen bidrog till nya levnadsvillkor, men stora delar av befolkningen präglades fortfarande av traditioner och starka normsystem (Frykman & Löfgren

1979, s.11-18). Men trots att bondesamhället var i ständig förändring under 1800-talet, var människors liv i hög grad fortfarande knutet till gården, byn och det omgivande landskapet, där arbete, familjeliv och sociala relationer var i nära samspel med naturen (Ibid.). Exempelvis följde allmogen fortfarande naturens cykler och den årstidsbundna eller cykliska klockan, där tecken i naturen talade om för dem när det var tid att utföra specifika sysslor (Frykman & Löfgren 1979, s.21-44). Detta var i stor kontrast till högre samhällsskikt som gått över till den standardiserade klocktiden, och inte förrän år 1879 standardiserades tiden i Sverige (Thurfjell 2020, s.143-147). Bönderna följde naturens rytm, där förmågan att klassificera, tolka och bearbeta omnejden var avgörande för deras självhushållning (Ibid. s.46-52). “Fjällbonden eller fångstmannen går inte i skogen, han går i *näverskog*, i *fågelskog*, i *älgskog* eller i *timmerskog*” (Frykman och Löfgren 1979, s.46), vilket visade var fokuset låg i navigeringen utav landskapet. Kunskapen om naturen var naturligt invävt i det sätt man levde, barn lärde sig därför genom att vara med i det dagliga arbetet, och med hjälp av ramsor kom de ihåg hur djuren levde och vad växterna användes till (Ibid. s.46-52).

I den svenska folktron var naturen mer än ofta besjälad, med förmågan att påverka människors liv och tillvaro (Thurfjell 2020, s.125-132; Frykman & Löfgren 1979, s.46-52). “Bonden var aldrig ensam i landskapet” (Frykman och Löfgren 1979, s.50), och dessa väsen kunde både hjälpa och stjäla människorna – men i grunden var ingen av varelserna kategoriserade som varken onda eller goda. Vid brott mot normer eller tabu kunde varelserna straffa människorna, men de kunde lika gärna hjälpa dem med god skörd, fruktbarhet och lycka. Dessa sagor och berättelser om väsen var en muntlig berättartradition, vilket gör att det finns oändligt många varianter av samma saga, och förklarar varför det framkommer olika tolkningar om samma fenomen (Thurfjell 2020, s.125-132). Överlag var många människors uppfattningar om naturen fulla av ett språkbruk som tyder på vidskeplighet och trolldom, och det stora folktromaterialet “... spegla[de] även ... bondens produktionsprofil och landskapsfokus” (Frykman och Löfgren 1979, s.46-52).

2.1.1 Livet på gården

Det förindustriella bondesamhället var beroende av familjen och *hushållet* i den mening att pigor, drängar och kärnfamiljen jobbade tillsammans på gården (Löfgren 1974, s.232-234, 243-247). Alla hade sina uppgifter; männen och drängarna jobbade ute i skogen och på ängar, och representerade hushållet då han hade rätt att röra sig i omvärlden. Mannen fick däremot inte vara på platser i naturen där han inte arbetade, och inte utföra uppgifter som hörde till kvinnans sfär (Löfgren 197, s.243-247). Kvinnorna och pigorna hade hand om hemmet och gården, födde barnen och tog hand om dem. Hon tog hand om djuren (såsom kor; hästarna tillhörde männens sfär) och förberedde mat, och behövde ibland hjälpa till med männens uppgifter – men i de fallen var det väldigt specifika uppgifter och under uppsikt. Kvinnan fick inte heller visa sig i naturen eller på vägarna ensam, och fick inte heller göra uppgifter som tillhörde mannen (Ibid.).

Uppgifterna som var bundna till könsrollerna och arbetsrollerna, skapade tydliga gränser för var man fick befinna sig och vad man fick göra, vilket också medförde en kontroll över människorna. Där människorna däremot inte var övervakade, så som i skogen och på ängen osv., befolkades istället skogen med övernaturliga varelser (Stattin 1992, s. 55-57). Varelser som skogsrået, sjörået och näcken skapade kontroll över människorna på platser som annars var okontrollerbara. Men denna kontroll skapade också en speciell relation mellan människorna och naturen, men även sinsemellan människorna i den sociala sfären (Ibid.). Stattin skriver att “[t]ron på dem fanns bl a för att bevara och befästa gränser mellan olika kategorier på värderingsplanet och därmed också mellan olika sociala skikt i den samhälleliga hierarkin” (1992, s.57).

Dessa övernaturliga varelser ingrep ofta i människornas värld och var ständigt närvarande. Kvinnorna mötte ofta dessa på gården, eller i närheten av den, medan männen mötte dem i skogen och ofta vid specifika tider på dygnet (natt, gryning, skymning) (Stattin 1992, s.58-60). De levnadsvillkoren som människan levde under i dessa samhällen skildrades också i de sammanhang som de träffade dessa varelser, ofta uppenbarar de sig när människan bröt mot sin givna roll, eller på andra sätt betedde sig “fel”. Dessutom menar Stattin (1992, s.58-60) att männens möten med näcken skildrades som mycket mindre farliga än de där kvinnan mötte honom. Detta hade att göra med att kvinnan var mycket mer begränsad i sin vardag och sina arbetsuppgifter än vad männen var. För henne uppenbarade näcken sig oftast i den offentliga sfären, såsom på vägarna, eller när hon fått till uppgift av bonden att utföra en syssla som egentligen var för männen. Vilket visade att dessa övernaturliga varelser vars uppgift var att kontrollera människan i sin roll, fick genomslagskraft när dessa bröts– exempelvis visste kvinnan att hon inte fick hjälpa till att plöja åkern, det var inte hennes egentliga uppgift, och därför kom hon i kontakt med näcken som ett tecken på att det hon gjorde var fel (Stattin 1992, s.80-81).

Isak Jonsson d. ä tänkte hugga en kallande oxel (det åldriga vårdträdet) hemma på mangården i Krokshult, “Pelle Rättare” varnade dom och sade, “Hugger i dej stora oxla, så ställer i dän på er, & i gör efterkommande husvilla på gården.” Männerna skrattade och sade; “Det här ska vi sköta om. Gå ni inn till Emelia i köket, så Ni får en bit mat & litet mjölk i en bytta med er hem.” [...] När dom högga oxeln skadade Isak Jonsson sig i venstra handens ringfinger, fick blodförgiftning och 14 da’r därefter vart han död. 3 / 4 år därefter blev Isakssons mördad. Gården Krokstorp blev såld på aktion. Gården i Krokshult inköptes av de 3. övriga bönderna; och lades till deras ägor och alla husen revas, så gården blev “Husvill”. “Pelle rättares spådom gick bokstavligen i fullbordande.”

– A6935, upptecknad 1940 i Småland, Älgshult. Berättaren född 1800.

Uppteckningen ovan är en del av materialet för denna uppsats, och visade hur de sociala rollerna i bondesamhället under 1800-talet kunde ha sett ut. Kvinnan, Emelia, var i köket och utförde sina sysslor där, medan männen skulle hugga ner vårdträdet. “Pelle Rättare” var en äldre “klok gubbe”, då han förutsagt flera andra händelser (vilket berättas i samma uppteckning). Trots att Pelle Rättare varnade, lyssnade inte de andra männen på honom,

vilket kunde bero på den förändringen som skedde under denna tidsålder, eventuellt kunde den äldre folktron och tron på “de kloka” börjat falla i skugga i takt med de nya förändringarna som skedde. På grund av att männen högg ner vårdträdet, tillskrevs de förödande händelserna som hämnd från trädet – vilket drabbade alla på gården. Det visade att folktron och de övernaturliga föreställningarna fortfarande var av största vikt gällande de sociala gränserna och för relationen mellan människorna och naturen.

2.2 Vad är ett vårdträd?

Vårdträdets historia är mycket gammal, troligtvis härstammar det från forntiden och har stora likheter med den fornnordiska mytologins världsträd Yggdrasil (Carlsson Werle 2023, s. 16; Wall 2024, s.44-46). Ordet “vård” i detta sammanhang innebar inte såsom dagens mening av ordet; “tillsyn förenad med viss behandling”, utan istället den historiska meningen “vakt; hägn; väktare” (“vård”, 2025). “Vård” såsom “väktare” hänvisade då till hur trädet värnade om, och skyddade gården. Carlsson Werle (2023, s. 33) beskriver det som sådan: “[vårdträdet] aktade, brydde sig om och ansvarade för gårdens lycka och trivsel. Det utgjorde ett skydd mot att behöva utsättas för olyckor som brand, missväxt och sjukdom.” I vissa versioner ansågs istället olika väsen uppehålla sig i trädet, vilket kunde innebära andar, tomtar eller vättar som tog hand om, vaktade och skyddade gården och dess invånare (Carlsson Werle 2023, s.30-34; Gunnarsson 1988, s.26-29; Wall 2024, s.44-46). Ibland förekom även andra ord på vårdträdet, såsom gårdsträd, boträd och tomteträd (Wall 2024, s.44-46).

Enligt folktron var “vården”, eller “vårdanden”, en skyddsande som brydde sig om och följde människan genom livet, alla hade en personlig sådan och de uppehöll sig i trädet när deras närvaro vid människan inte behövdes. Därför var det inte trädet i sig själv som sades skydda gården – utan istället de väsen som sades befinna sig i eller under trädet (Carlsson Werle 2023, s.30-34; Gunnarsson 1988, s.26-29). Enligt Carlsson Werle (2023, s.30-34) var det extra viktigt att vara försiktig kring trädet i fallet när det ansågs innehålla väsen; om man råkade skada trädet så skadades även anden, vilket förargade anden. Denna folktro om vården levde kvar ända in i 1900-talets början, och det existerade olika versioner om hur trädet och/eller dess ande verkade.

Oavsett om vårdträdet ansågs innehålla väsen eller inte, var det viktigt att ta väl hand om trädet och visa det respekt. Det förekom även att man offrade till dessa vårdträd, framförallt på torsdagskvällar och inför högtider (Gunnarsson 1988, s.26-29; Thurfjell 2020, s.133). Att torsdagen ansågs ha särskild betydelse kom från kristen tradition, vilket berodde på att Jesus delade nattvarden med apostlarna på en torsdag (Hugoson 2022, s. 4). Om man skadade trädet, genom att bryta kvistar eller hålla ut hett vatten på det, kunde trädet hämnas på den som skadade det – men ibland straffades hela gården och/eller kommande generationer (Gunnarsson 1988, s.26-29; Thurfjell 2020, s.129-130; Tillhagen 1995, s.8-9; Wall 2024, s.44-46). Om vårdträdet, mot all förmodan, höggs ned “... skulle byn med all säkerhet utplånas” (Gunnarsson 1988, s.28). Under senare 1800-tal eller tidigt 1900-tal har vårdträdet

ibland setts som släkträd, som kopplades till de generationer som styrt över gården (Gunnarsson 1988, s.26-29).

2.3 Folktro och tradition

Det fanns, utöver vårdträd, andra träd som tillskrevs övernaturliga krafter. Framförallt var det träd som såg konstiga, eller ovanliga ut. Ett typiskt träd som ofta såg konstigt och ovanligt ut var sjukdomsträd (även kallat; "botträd" eller helande träd), som man kunde "sätta bort" sjukdomar i, exempel på sådana är tandvärksträd, böldträd eller vålbundna träd (träd med stort hål i) (Thurfjell 2020, s.125-130; Gunnarsson 1988, s. 34-37). Tankesättet om att "lika löser lika" eller "imitativ magi" fanns här, då böldträd – som användes för att "sätta bort" sina bölder i – ofta till utseendet hade just "bölder" eller knotor på sin stam (Hugoson 2022). Det fanns många olika ritualer kring hur man skulle sätta bort sjukdommarna i dessa träd, men ett av de vanligare sätten var att man skulle peta med en spik eller sticka där man hade ont (så att det började blöda) och sedan föra in stickan/spiken i sjukdomsträdet (Gunnarsson 1988, s.34-37). Dessa träd stod vanligtvis längre bort från gården, eftersom att man kunde få tillbaka sjukdomen om man rörde trädet, men i vissa traditioner kunde man få tillbaka sjukdomen bara om man vistades i närheten eller såg trädet igen. Träden brukade även vara kända även utanför gården, och vanligt var även att hela byn/samhället använde sig av samma sjukdomsträd för att "sätta bort" sina sjukdomar.

Traditioner såsom att löva huset på midsommar, eller plocka renlav och lägga i adventsljusstaken, utfördes ursprungligen på grund av dessa växters skyddande egenskaper (Thurfjell 2020, s.125-132). Dessa traditioner lever kvar än idag, de skänker oss minnen och känslor som förknippas till dessa specifika högtider. Trots att ingen vidskeplighet eller trolldom vanligtvis förknippas med dessa traditioner idag, visar det att människor genom alla tider har förvalt och uppskattat sin omgivning – den enda skillnaden är språkbruket kring det (Thurfjell 2020, s.125-132). Den svenska folktron ger många exempel på hur naturen var invävt i människans liv, och eftersom att naturen sågs som besjälad fanns även mycket känslor inblandade (Tillhagen 1995, s.28-33). Allting, från djur och växter, till sjöar och himlakroppar, hade liv – och även fast att de inte kunde uttrycka sig på samma sätt som människorna, kunde de känna av om människorna ville dem illa eller inte (Ibid.). Därför var det även viktigt att man visade träd, växter och djur hänsyn, exempelvis fick man inte bryta av kvistar från träd, och man skulle helst göra sig vän med de träd och blommor som fanns på gården (Ibid.).

3. Teoretiskt Ramverk

I detta avsnitt presenteras det teoretiska ramverket som materialet analyseras genom.

3.1 Social kontroll och tabuföreställningar

I boken *Den kultiverade människan* (1979, s.133-159) diskuterar Frykman och Löfgren hur känslor, såsom rädsla, motvilja, och avsky, formas kulturellt och ger upphov till social kontroll. Den kultur som präglar en människas uppväxt skapar de förknippningar man har kring tabu och orenhet, och därmed även de distinktioner som görs kring rätt och fel, bra och dåligt, acceptabelt och motbjudande (Frykman & Löfgren, 1979 s.136-139). Dessa normer reproduceras genom känslomässiga reaktioner, såsom tabuer och rädslor, vilket skapar kontroll över vardagliga praktiker och därmed upprätthåller social ordning. Under 1800-talet levde människorna i tydligt uppdelade samhällsstånd, där adel, präster, borgare och bönder var tydligt uppdelade och hade särskilda funktioner som de fyllde (Ibid.). Människor som hamnade utanför denna uppdelning tillskrevs därför orenhet och/eller uppfattades som farliga. En ogift mor eller rackaren (hästslaktare) var exempel på personer som hamnade utanför de ursprungliga samhällsstånden. De blev uteslutna ur umgängeskretsar, fick inte äta tillsammans med andra, och hade inte tillåtelse att delta i kyrkan på samma sätt som de etablerade stånden (Ibid.).

Frykman och Löfgren (1979 s.140-143) visar med "tabu-teorin" hur föreställningar om orenhet och smuts kunde belysa strukturer och system inom det samhälle där en viss kultur förekommer. På det sätt som världen omnämns och kategoriseras skapas också en enighet över vad som var vad. Det som då hamnar utanför kategoriseringen och systematiseringen blir då tabubelagt, och istället ges det gärna namn som undanhåller dess "riktiga betydelse". När något eller någon hamnar utanför det benämnda och kategoriserade systemet blir det även extra intressant, och människor vars tillstånd är stämplat som tabubelagt tillskrevs ofta speciella krafter. Exempelvis ansågs ogifta mödrar eller "lösaktiga kvinnor" vara benägna att smitta barn med horeskärvor (engelska sjukan) genom att bara vistas i samma rum (ibid. s.136-139). Men barnet botades också genom att barnet drack ur en "lösaktig kvinnas" sko, därmed tillskrevs hon som tabubelagd kraft att både kunna orsaka och bota skärvan (ibid. s. 142; Frykman 1993, s.33).

Det fanns många namn för skärvan (engelska sjukan), de var uppkallade efter orsaken till sjukdomen och var i direkt relation till det samhälle och relationer som omgav modern och barnet (Frykman 1993, s.26-33). Barnet kunde få sjukdomen som både foster och efter födseln, och sjukdomsföreställningarna yttrades oftast som instruktioner för modern – hur hon som kvinna skulle bete sig. Skärvan sågs inte som en vanlig sjukdom som kunde botas av läkare, utan som något onaturligt och övernaturligt, som hade sin grund i exempelvis en förtrollning eller i uppfattningen av att någon ville göra kvinnan ont (Frykman 1993, s.26-33). Botemedlet var därför ofta det som hade gett orsak till skärvan, och om modern inte kunde lista ut orsaken togs ofta barnen till "de kloka" som ansågs kunna hitta det rätta botemedlet (Ibid.). Frykman (1993, s.36-53) menade att tro och beteende var nära sammanbundna, där sjukdomsföreställningar ledde till avståndstagande och jakt på den personen som gett barnet sjukdomen. Sociala sanktioner kunde utfärdas genom misstankar mot personer som ansågs ha gett barnet skärvan, och att bli utestängd från den sociala

gemenskapen sågs som det strängaste straffet (Frykman 1993, s.36-53; Frykman & Löfgren 1979, s.136-140; Stattin 1992, s.55-57).

Precis som händelser, såsom skärvan, vars *egentliga* orsak inte kunde förklaras (D-vitamin brist) under 1800-talet, sattes orsakerna och botemedlet istället i en onaturlig eller övernaturlig kontext. Varelsor såsom näcken eller skogsrået som vakade och styrde över skogen och dess varelsor, kunde förstås som försök av människorna att förklara och kontrollera sin omvärld (Stattin 1992, s.44-49). På samma sätt som den lösaktiga kvinnan bar ansvaret över horskärvan som barnet blivit drabbat av, bar varelsor som näcken ansvaret över om en person hade gått vilse i skogen eller drunknat i bäcken (Frykman 1993, s.36-53; Stattin 1992, s.44-49). Föreställningarna om dessa varelsor som handlingskraftiga kom därför att påverka människors beteende och fungerade samtidigt som en mellanhand i dikotomin mellan natur och kultur (Stattin 1992, s.44-49). Genom ritualer, ord och handlingar försökte människorna påverka den plats som upplevs som farlig och därmed även okontrollerbar och tabubelagt (Ibid.).

Genom Frykman och Löfgrens (1979, s.33-59; Frykman 1993, s.36-53) resonemang om tabu, social kontroll och kulturellt formade rädslor, kunde mitt material om vårdträd förstås som uttryck för hur människor skapade normer kring hur naturen fick behandlas. Men även hur vårdträdet användes som ett sätt att reproducera social kontroll, och därmed behålla de sociala strukturerna. Vidare belyser Stattins (1992, s.44-49) resonemang hur vårdträds övernaturliga föreställningar i mitt material fungerade som ett sätt att förklara och hantera händelser och platser som upplevdes som farliga.

3.2 Icke-mänsklig agens och relationellt samspel

Anna Tsing (2015 s.17-25) lyfter i sin bok *The Mushroom at the End of the World* hur icke-mänskliga organismer har förmågan att påverka och skapa miljöer, och hur relationer mellan människor och icke-mänskliga organismer uppstår i specifika miljöer och genom särskilda praktiker. Tsing (2015 s.61-70) använder svampen matsutake genomgående i sin bok, där hon visar hur svampen har agens eftersom den skapade världar och relationer, både med människor och med andra organismer. Icke-mänskliga organismers agens framkommer i deras förmåga att utföra handlingar, påverka landskap, och delta i polyfona sammansättningar (Tsing 2015, s.156-163). Med polyfona sammansättningar menas alla de aktörer och processer som sker samtidigt, och som tillsammans skapar en plats eller relation utan att någon enskild organiserar eller styr helheten. Tsing (2015, s.158) skriver att “[m]atsutake is nothing without the rhythms of the matsutake forest”, med vilket hon menar att svampen är beroende av de många olika organismers samarbete i skogen för att kunna växa, och för att sedan ha möjlighet att träda i en sfär där det även fanns plats för människan.

Detta kan direkt relateras till mitt material om vårdträd, och andra speciella träd, där trädets agens uppstår i den utförda praktiken kring trädet. När människor undviker att bryta grenar, offra till trädet, utför traditionella praktiker vid det, eller för vidare berättelser om dess kraft –

då får trädet en agens. Trädets agens blir mer än bara symbolisk, den blir även relationell och praktisk, eftersom den uppstår i samspelet mellan trädets förmågor och mänskliga handlingar. Alltså uppstår polyfona sammansättningar även i mitt material, där träd och människor tillsammans skapar en plats och relation där båda parterna tillsammans skapar en helhet. Agens förstås därför inte endast som något mänskligt, utan något som uppstår i relationen mellan arter (Tsing 2015, s.17- 25).

Mänskligt liv är invävt tillsammans med ekologiska processer som ligger utanför den mänskliga kontrollen, exempelvis kan inte människorna kontrollera eller själva odla matsutake, “[w]aiting to see if mushrooms might emerge is thus an existential problem” (Tsing 2015, s. 257). Istället försöker de japanska volontärerna “störa” landskapet för att skapa en miljö med rätt förutsättningar där svamparna kunde tänkas växa, eftersom svamparna trivs i en “störd” miljö. De handlar alltså i ett försök att påverka naturen, i ett område som ligger utanför mänsklig kontroll, och utan garantier att deras försök kommer ge resultat (Tsing 2015, s.157- 264). Tsing (2015, s.259) berättar om ett möte med en av volontärerna: “Even if no matsutake appeared, he explained, he was happy to be participating in this reconstructed woodland.” Vilket visar hur dessa försök att påverka naturen för svampens chans att växa, gör att svampen blir en del av människornas vardag, och att människorna organiserar sig kring svampen. De träd som förekommer i mitt material ligger också utanför mänsklig kontroll, eftersom träden och deras skyddande funktioner, kraft eller farlighet inte kan kontrolleras av människan. Därför kräver trädet istället försiktighet, respekt och ritualer. Trädets agens uttrycks därför i de mänskliga försök att reglera osäkerhet; både ekologiskt, såsom sjukdomar och skördar; men även socialt, i form av normbrott och konflikter.

3.3 “The dwelling perspective”

Antropologen Tim Ingold (2021 s.213-233) utvecklade ett nytt sätt att tänka med sin “new ecology”, där han menar att människans sociala domän är sammanlänkat med den ekologiska domänen, alltså relationer med andra organismer och naturen. Ingold (2021 s.213-233) hämtade då inspiration från både biologi, psykologi och filosofi, och utvecklade “the dwelling perspective”. Med “the dwelling perspective” menar Ingold att en plats blir meningsfull för människan genom att de var *levda* och *bodda* i, snarare än genom specificerade val av design på den specifika platsen. På så vis skapar människan sin förståelse av världen, eller av en specifik plats, genom att skapa minnen, erfarenheter, bygga relationer, och så vidare.

Ingold (2021 s.218-221) refererar till Jakob von Uexküll och jämför djurs medvetenhet med människans. Han menar att icke-mänskliga djur inte kan se miljön/naturen som neutrala objekt, eftersom att djur inte kan frikoppla sin egna medvetenhet från sitt egna liv och livssträvan. Exemplet om ekträdet demonstrerar hur det fungerar i praktiken: där räven bygger sin lya under dess rötter; ekorren som lever bland grenarna, och använder dem för att transportera sig mellan träden, och; skalbaggar som lägger sina ägg under barken – för att

nämna några av de alla varelser som bodde och levde i trädet. Men som ovan påpekat, uppfattar ingen av djuren ekträdet som ett ekträd, utan de uppfattar endast de delar som de har användning för; såsom skydd för räven; transportmedel för ekorren, och; en plats att lägga sina ägg på, för skalbaggen (2021 s.218-221). Till skillnad från djur, ser människan inte ekträdet för vad det kan ge på ett naturligt sätt, Ingold (2021 s. 2020) skriver: "Human beings do not construct the world in a certain way by virtue of what they are, but by virtue of their own conceptions of the possibilities of being. And these possibilities are limited only by the power of the imagination." Alltså är människans uppfattning av ekträdet inte begränsat på samma sätt som djuren är, utan det är endast fantasin som sätter gränserna över hur och vad man ser när man tittar på trädet (2021 s.218-221).

Upplevelsen av en viss plats varierar därför beroende på vilken relation människan har skapat med den, alltså hur människan *levt* i den. I en skog *bor* människor genom att trampa upp stigar, orientera sig i skogen, och därmed skapa känslor såsom trygghet, rädsla eller respekt genom det vardagliga samspelet. Skillnaderna mellan individers uppfattningar av naturen är dock inte endast mentala upplevelser, utan ett resultat av hur människan praktiskt, och kroppsligt, har interagerat och engagerat sig med en viss miljö. Därför kan inte platser ses som neutrala miljöer, eftersom alla människor har egna uppfattningar, relationer och erfarenheter kring en viss plats. Exempelvis kan en viss skog ses som en arbetsplats för en jägare eller skogsarbetare; för en van friluftsutövare kan samma skog ses som en plats för utforskning och avkoppling; för en lokalbo representerar skogen hemkänsla och sammanhang, och; för någon utan naturvana kan samma skog ses som skräckinjagande och hotfull. "The dwelling perspective" kan därför förstå varför samma miljö kan uppfattas på extremt olika sätt, beroende på vilken person som befinner sig i den.

4. Metod

Detta avsnitt presenterar den valda forskningsdesignen, datainsamlingsmetoden, materialet, urvalet, och analysmetoden som använts i studien.

4.1 Forskningsdesign

Studien genomfördes som en konstruktivistisk kvalitativ historisk sökning, med syfte att förstå hur relationen mellan människa och vårdträd såg ut, och vilka roller de tilldelades i det historiska materialet (folklivsuppteckningar). Det konstruktivistiska synsättet som studien utgår ifrån innebär att människors världsbild och kunskap beror på individuella subjektiva uppfattningar (Creswell & Cresswell 2023, s. 9-10). Med detta perspektiv ses inte de föreställningar och berättelser som framträder i folklivsuppteckningarna som objektiv sanning, utan som beroende av sina komplexa historiska och sociala sammanhang (Ibid.). Fokuset låg därför inte på att fastställa om dessa föreställningar om vårdträd och andra heliga träd är sanna eller inte, utan hur de formulerades, upprätthölls och gav betydelse till människorna. Vidare genomfördes studien som en kvalitativ historisk sökning, där den kvalitativa ansatsen gjorde det möjligt att genomföra en djupgående tolkning av folklivsuppteckningarna (Creswell & Cresswell 2023, s.14-15, 191-197). Jag gjorde därför en

närläsning av materialet och kontextualiserade det i relation till den samhällsstruktur inom vilket det producerades och nedtecknades. Studien hade även ett induktivt förhållningssätt som syftar till att undersöka och förstå materialets teman och mönster, för att senare applicera teorier (Creswell & Creswell 2023, s.194-194).

4.2 Datainsamlingsmetod, avgränsningar och material

För att förstå praktikerna kring vårdträd skapades materialet genom en historisk sökning i Lunds universitets folklivsarkiv (LUF). Att valet föll på att använda LUF beror på att denna studie görs i Lund och under Lunds universitet, ett av LUFs syften är även att tillhandahålla material för studentarbeten (Folklivsarkivet 2021). LUF har även ett stort material av sydsvenska uppteckningar, vilket passar bra för avgränsningen av denna studie. Med arkivmaterial menas all den redan existerande data som används för andra anledningar än den ursprungligt avsedda anledningen till att den samlades in (Fisher & Chaffee 2019, s.76-84). Det finns flera fördelar med att använda arkivmaterial, bland annat finns det en stor mängd tillgänglig data och med stor variation (Fisher & Chaffee 2019, s.76-84).

LUF grundades år 1913 av Carl Wilhelm von Sydow med syfte att samla in och dokumentera folkminnen och vardagen i Sverige, för att bevara gamla kunskaper från den äldre folkkulturen (Folklivsarkivet 2021). Materialet i denna studie har sökts efter i Manuskriptsarkivets databas Realkatalogen, som är LUFs mest omfattande arkiv. Sökordet har varit "vårdträd", vilket finns under realrubriken "I. Folktrons och folksedens allmänna former och kategorier". Realkatalogen är det manuskriptsarkivet som passar studien bäst, eftersom att den innehåller det äldre materialet från svensk allmogen kultur och innehåller material från 1913 till ca 1960. Dessutom gör det digitaliserade materialet LUFs Realkatalog det möjligt att hantera en större mängd data från olika platser i Sverige, som har hanterats och kategoriserats på samma förfarande.

Sökningen "vårdträd" gjordes i realkatalogen, vilket gav 185 stycken träffar. Därefter sorterades materialet för hand efter landskapen Småland, Skåne och Blekinge. En avgränsning på dessa tre landskap gjordes på grund av att materialet blev för begränsat om det endast innefattade ett eller två landskap. De tre landskapen Småland, Skåne och Blekinge, valdes på grund av att de geografiskt ligger nära varandra, därmed kunde skillnader och likheter i materialet då enklare kopplas till vårdträd i sig, snarare än till regionala olikheter såsom klimat eller kulturella olikheter. Landskapen skiljer sig även åt i landskapskaraktär; Småland har ett mer intensivt skogsbruk, Skåne har ett mer intensivt jordbruk, och Blekinge har en närmare relation till kusten och havet. De små skillnaderna av landskapskaraktär, markanvändning och regionala traditioner, möjliggjorde en analys av hur föreställningar om heliga träd tog form i olika lokala kontexter och fördjupade förståelsen kring dem. Vidare hade de tre valda landskapen deras arkivmaterial i LUF, vilket gör materialet mer jämnt bevarat och innefattade liknande dokument som gjorde att materialet blev mer jämförbart och konsekvent. Materialet för denna studie blev då alla de dokument som i sökningen föll inom dessa tre landskap.

Ett fåtal dokument valdes sedan bort av tre anledningar; det fanns inget dokument tillhörande assessmentsnummeret; inget nämnande av vårdträd eller andra heliga träd i dokumentet (felmarkerad), eller; dokumentet var stämplat "ej tillförlitligt". Majoriteten av materialet var av handskrift, men flertalet var även textade/skrivna på skrivmaskin eller hade en avskrift. De handskrivna dokumenten transkriberades sedan. Det bör därför påpekas att vissa handskrifter har varit svåra att tolka. Jag har däremot upprepade gånger gått tillbaka till uppteckningar som har varit svårtolkade, för att kontrollera att de blivit korrekt transkriberade. Däremot finns fortfarande risken att ord har blivit felaktigt tyda, med tanke på den äldre typen av svenska och den svårtydda handstilen.

Uppteckningarna från LUF återgav äldre händelser från berättarnas barn- och ungdomstid under 1800-talet, eller berättelser som de hört "de gamla" tala om. Därför används ofta begreppet "förr", som antydde att det inte längre var aktuellt under tiden då det upptecknades. Detta gjorde det även svårt att avgöra *när* det var aktuellt, och *när* berättaren nåddes av informationen eller berättelsen. I en del uppteckningar beskrevs det tydligt hur berättaren hade fått tag på informationen; att ens far hade berättat det för berättaren eller att berättaren själv var med om det, medan det i andra uppteckningar endast var en berättelse utan tydlig avsändare. En av styrkorna i materialet var det blandade typerna av uppteckningar, materialet bestod inte endast frågelistor där arkivet frågade efter information om vårdträd, utan också intervjuer, dagböcker och berättelser, där omnämmandet av vårdträd och dess praktiker naturligt föll sig in som en del av dessa uppteckningar.

Materialet bestod av 77 stycken dokument som innehade fragment som ansågs vara av värde för denna studie. Materialet var av varierande längd och omfattning, och bestod av frågelistor, dagböcker, intervjuer, och berättelser. Eftersom att LUF grundades år 1913, var det äldsta dokumentet i materialet nedtecknat 1914, och det yngsta 1957. Alla uppteckningar behandlas inte i analysen och diskussionen på grund av mängden material, istället har ett urval skett där uppteckningar som innehåller generella drag och mönster i sitt respektive tema tagits upp. Även ett antal avvikande eller på annat sätt uppseendeväckande uppteckningar är med i analysen, för att understryka och visa variationen i materialet. Samtidigt innebar urvalet en begränsning, där mer utvecklade uppteckningar tas upp i en större utsträckning och avvikande uppteckningar ges mindre utrymme. Resultatet bör därför ses som en tolkning av de framträdande mönster istället för en fullständig inventering av samtliga variationer i materialet.

4.3 Analyismetod

Materialet analyserades genom en tematisk analys efter Braun och Clarke's (2006) artikel och "step-by-step guide" som genomgår sex analytiska faser. En tematisk analys av materialet erbjöd en teoretisk flexibilitet och möjliggjorde identifiering och tolkning av återkommande mönster i materialet. Eftersom att materialet i denna studie bestod av folklivsuppteckningar som innefattar minnen, berättelser och beskrivningar, uttrycks betydelser inte alltid explicit,

utan framträder genom de återkommande motiven och föreställningarna. Den tematiska analysen gjorde det därför möjligt att uppfatta och synliggöra sådana mönster i materialet, utan att reducera materialets komplexitet.

De kulturella föreställningarna och praktikerna som presenterades i materialet visar även underliggande betydelser, strukturer och relationer, där den teoretiska flexibiliteten i en tematisk analys kommer väl till hands. De identifierade temana kunde då analyseras genom studiens teoretiska ramverk om social kontroll och tabuföreställningar, icke-mänsklig agens och relationellt samspel, och “the dwelling perspective”, utan att det tappade komplexiteten i materialet.

Analysen genomfördes efter Braun och Clarke’s (2006) sex analytiska faser. Inledningsvis innebar det att bekanta sig med materialet genom upprepade läsningar. Därefter organiserades och kodades materialet för hand, vilket gjordes av en mer data-driven karaktär, för att sedan organisera koderna i preliminära teman. Dessa teman omarbetades och granskades sedan i relation till materialet, vilket sedan resulterade i de tematiska kategorier som ligger till grund för analysen.

5. Vårdträdet och gården

I detta avsnitt diskuteras och analyseras urvalet av de 77 stycken uppteckningar som transkriberats och tematiseras från manuskriptarkivets realkatalog i Lunds universitets folklivsarkiv (LUF).

5.1 Träd och vårdträd som platsskapande

Gårdens väldiga vårdträd dominerar mitt på gårdsplanen mellan boningshusen och ladugården. Det är en praktfull ek, som breder ut sina väldiga grenar över gårdsplanen.
– A5444, upptecknad 1937 i Småland, Bäckebo. Berättaren född 1897.

I materialet framträdde vårdträdet ofta som en central del av gårdens fysiska och sociala struktur. Beskrivningar såsom den ovan återkom i flertalet av uppteckningarna, där trädet skildrades genom sin storlek, placering och betydelse för gården välstånd. Analysen i detta avsnitt utgick från liknande uppteckningar, där uppteckningarna och teorin integrerades och behandlades för att belysa hur trädens betydelse formas i samspelet mellan människor, plats och föreställningar.

I uppteckningen ovan beskrevs vårdträdet som en central och viktig del av gården, vilket var ett av de mest återkommande dragen i materialet. Trädets storlek beskrevs väl, vilket inte är uppseendeväckande eftersom vårdträdets storlek och välmående kopplades till gårdens välstånd. Denna uppteckning innehöll även en ritning över gårdens disposition där vårdträdet

var markerat, och även ett foto på trädet, vilket ytterligare understryker trädets centrala roll på gården.

Vanligen bestoda våra "vårdträn" av en stor gammal oxel å vars nedre grenar man bygg s.k. Lövsal med dit ledande trappa, sådant "vårdträ" från min hembygd Krokshult i Älgultssocken m.f. plattser [...]

– A6940, upptecknat 1940 i Småland, Älgult. Berättaren född 1800.

Folk hade ofta vådrädet till samlingsplats för gårdens folk. Dom hade riktiga lusthus under trädet. På ett ställe ute i Tobakshejdan här i Ystad hade dom t.o.m ett litet lusthus byggt uppe i trädet. Ute vid Marsvinsholm har jag sett ett vådräd där stammen var ihålig, så dom hade sågat in en ingång i det och hade bord och bänkar där inne.

– A9002, upptecknad 1943 i Skåne, Ystad. Berättaren född 1854.

Vådrädet var även en samlingsplats för gårdens folk och på så sätt utvecklades även den centrala betydelsen och positioneringen av träden, vilket visas i de två källorna ovan (A6940, A9002). Även här var trädens storlek av betydelse; de var så stora att de inuti rymde flera människor på samma gång, eller hade plats för ett lusthus uppe i kronan. Det var även vanligt att ha en bänk under, runt eller intill trädet, vilket gjorde det möjligt att sätta sig ner för en paus och umgänge. Enligt Ingold (2021, s.218-233) och hans "dwelling perspective" blev platser meningsfulla för människor genom att de var *levda* och *bodda* i, när människorna skapade minnen och erfarenheter kring en viss plats – och med att trädet var en samlingsplats, där människor upplevde känslor såsom glädje, gemenskap och samhörighet. Det engagemanget kring trädet, och den praktiska interaktionen med trädet, utökade också den symboliska betydelsen av trädet för gårdens folk. Det centrala vådrädet på gården var därför en del av ett *levt* landskap, där trädets betydelse växte fram genom handlingarna kring det (jfr Ingold 2021, s.218-233).

Det är en gammal sedvänja här i vår bygd att var gård skulle hava ett - eller senare två eller flera- planterade lövträd intill gården. I nutiden är väl ingen vidskepelse förknippad med dessa s.k. vådräd, utan planteras de för att åt boningshuset ge en vacker bakgrund eller omramning, kanske också för att utgöra ett skydd mot väder och vind.

– A10969, upptecknad 1949 i Småland, Vissefjärda. Berättaren född 1888.

Uppteckningen ovan är en av de yngre uppteckningarna som ingick i materialet, vilket märktes tydligt genom sättet vådrädet beskrevs. Berättaren påpekade att det inte längre fanns någon vidskeplig koppling till vådrädet, utan att det endast planterades som prydnad, skydd för väder, eller som tradition (sedvänja). Det var tydligt att de nya ideologierna som kom med industrialismen påverkade hur människorna såg på naturen, och därmed hade de mer förtrollande aspekterna med vådrädet försvunnit (jfr Frykman & Löfgren 1979, s.52-53). Vådräd-praktiken blev istället motiverad av tradition, estetiska och funktionella argument snarare än genom tro, vilket gjorde att trädet blev fortsatt accepterat i ett samhälle med nya ideologiska föreställningar. Formuleringen "... var gård skulle hava ... planterade lövträd intill gården" pekade mot en normativ förväntan, där avsaknad av vådräd inte skulle upplevas som socialt accepterat. Träden var dock fortfarande en viktig del av det levda

landskapet omkring gården, och enligt “the dwelling perspective” där människor *bodde* och *levde* i landskapet var träden fortfarande en självklar del av gårdens struktur (Ingold 2021, s.218-233). Därför var trädets funktion snarare en omtolkning av den äldre praktiken, där träden fortsätter att forma hur människor lever, men mer kopplat till en hemkänsla med estetiska och funktionella aspekter.

5.2 Traditionsenliga ritualer

Vi hava av gammalt kl. 12 på julafton satt opp 3. kärvar= (nekar) åt fåglarna. Det var en havrenek och två kornnekar, som restes i ett “Vårdräd” hemma i mitt barndomshem. [...] Halmen från dessa nekar hade sin betydelse. Av den “snoddes halmerep var med man uppband unga fruktträd. Detta troddes befrämja trädets växtlighet [...]
– A6550, upptecknad 1940 i Småland, Älghult. Berättaren född 1800.

Uppteckningen ovan (A6550) beskrev en återkommande traditionsenlig handling och ritual som utfördes vid vårdrädet juletid. Att handlingen utfördes “av gammalt” visade på en kontinuitet, men också hur mening skapades genom upprepning. Ur ett perspektiv kring social kontroll, bekräftade traditionen både gemenskap och ett kulturellt arv, samtidigt som den följde etablerade regler; med antalet nekar, vilka sädesslag och att dessa placerades just i vårdrädet. Om traditionen inte följdes kunde det uppfattas som respektlöst mot både den sociala gemenskapen och det förflutna, men det kunde även ses som tabubelagt och därmed som något annorlunda och farligt (jfr Frykman & Löfgren 1979, s.136-140). Ett avbrott i traditionens fullföljande kunde också innebära att den som avvek uppfattades som konstig och annorlunda, eftersom att man då inte visade vårdrädet och dess traditioner respekt. Att stämplas som annorlunda var också ett sätt att bli tabubelagt, vilket skulle kunna medföra uteslutning ur den sociala gemenskapen – något som var den värsta sanktionen av de alla (jfr Frykman & Löfgren 1979, s.136-140; Frykman 1993, s.36-53; Stattin 1992, s.55-57).

Uppteckningen A6550 visade även att halmen inte endast var en symbolisk handling för fåglarna och vårdrädet, utan att den också hade en praktisk funktion med betydelse för fruktträdens fruktbarhet. Halmen kunde ses som ett material med relationell betydelse snarare än ett neutralt objekt, eftersom att den först hade ingått i en ritual till fåglarna och vårdrädet under midvintern – den svåraste och hårdaste perioden under året. När halmen sedan snoddes till rep och band kring fruktträden, fördes den relationen som etablerats mellan människa, djur och växtlighet vidare. Den praktiska funktionen hos halmen, som antogs innehålla en kraft som kunde främja trädens fruktbarhet, kunde förstås hur liv möjliggjordes genom samarbete mellan artgränser, där traditionella praktiker gav struktur åt osäkra ekologiska processer som tillväxt och skörd (jfr Tsing 2015, s.157- 264).

Kapten von Boisman planterade två lindar som vårdräd när hans döttrar föddes.
–A9481, upptecknad 1944 i Småland, Växjö. Berättarens födelseår okänt.

Än idag är det vanligt att plantera träd vid barns födelse, precis som det beskrivs i uppteckningen A9481. De "livsträd" representerade och speglade människans hälsa, på samma sätt som vårdträd speglar gårdens välstånd (Gunnarsson 1998, s.30). Därför såg man det som ett dåligt tecken om livsträdet började vissna, och anade då att den människa vars liv var sammanbundet med trädet inte hade långt kvar (Ibid.). Att det i denna uppteckning dessutom är vårdträd som planteras som livsträd kan vara för att det förankrade släkten tydligare med gården, och för att träden skulle vara moraliskt skyddade och socialt laddade objekt. Därmed skulle skadande av dessa träd inte bara ha varit tabubelagt gentemot gården och naturen, utan även mot familjen och deras ära (jfr Frykman 1993, s. 180-188). Träden skapade därmed en levd koppling mellan individ, familj och plats. Kunskapen om vårdträden och livsträden är erfarenhetsbaserad och förs vidare genom praktiker och berättelser som denna (A9481), och på så sätt blir landskapet en berättelse över familjen, trädet och gårdens historia (jfr Gunnarsson 1988, s.30).

När man planterade ett vårdträd skulle man gå motsols tre gånger runt trädet, så kunde ingen förgöra eller förstöra det.

– A9494 upptecknad 1944 i Småland, Vislanda. Berättaren född 1880.

Uppteckningen ovan var den enda uppteckningen som beskrev hur man skulle plantera ett vårdträd. Ritualer som genomfördes motsols var däremot en vanlig företeelse i den svenska folktron. Motsols och bakvändhet var ursprungligen förknippat med de dödas värld, där de levde vidare i en spegelvänd värld under jorden, och denna tron tros ha uppstått efter observationer av spegelbilden som syns i stilla vatten (Klintberg 2021, s.16-17). Därför sågs ritualer som utfördes baklänges eller motsols ha i syfte att nå de dödas värld, men senare övergick de till att nå en magisk värld, eller övernaturliga krafter (Ibid.). Även att utföra ritualer tre gånger har betydelse eftersom att tre ses som ett magiskt tal, även innan kristendomen – däremot befäste kristendomens treenighet tron på talet tre desto mer (Ibid.). Därför skulle en ritual genomföras tre gånger för att den ska ha någon effekt. Uppteckningens (A9494) beskrivning av hur vårdträdet skulle planteras var därför en typisk ritual som skulle skydda trädet, men även gården och dess folk – i och med vårdträdet starka sammanbindning med dem.

Eftersom att detta var den enda källan som beskrev en ritual vid plantering av ett vårdträd, kan man inte utgå ifrån att detta var en traderad ritual. Däremot var det en såvida enkel slags ritual, att den säkerligen utfördes i större utsträckning som ett sätt att hantera osäkerhet (jfr Stattin 1992, s.44-49). Troligtvis var dessa typer av ritualer även så pass vanliga, att det var en självklarhet att utföra dem vid särskilda händelser, såsom planteringen av ett vårdträd. Därför kan avsaknaden av dessa typer av ritualer i materialet ses som en så självklar och integrerad del av vardagen, att den inte var värd att nämna. Ritualen kunde ses som ett sätt att hantera osäkerheten kring risken i trädets förstörelse, genom att samverka med krafter bortom mänsklig kontroll genom att nå övernaturliga krafter. Vårdträdet blir därför en viktig del i människors vardag redan vid planteringen, eftersom att ritualen *praktiskt* sammanbinder människorna, trädet och gården (jfr Tsing 2015, s.17-25).

5.3 Sjukdomsöverföring och botande

Tillgången på professionell tandvård var väldigt begränsad under tidigt 1800-tal, med endast fyra praktiserande tandläkare i Sverige år 1830 – vilka troligtvis endast behandlade patienter som hade råd att betala (Hugoson 2022). Därför praktiserades fortfarande bortsättandet av tandvärk genom tandvärksträd och andra sjukdomsträd ända in i 1920-talet, men försvann stegvis i samband med samhällets utveckling och medicinska framsteg (Ibid.). Andra sjukdomar sattes också bort i träd, exempelvis bölder och skärvan (engelska sjukan). Bondesamhället tog ofta hjälp av kloka gummor och gubbar vid botande ritualer (Kuusela 2024, s.137-157). “De kloka” ansågs ha särskilda förmågor och/eller utmärkande kunskap för att kunna bota sjukdomar, de var specialister på den folkliga läkekonsten och blev ofta kända utanför den by där de verkade inom (Ibid.). Träden spelade därför en viktig roll inom folkmedicinen, eftersom att de ansågs ha särskilda läkeegenskaper som kan ta över sjukdomen från patienten utan att trädet själv tar skada av den (Hugoson 2022).

Förr var det mycket vanligt att sätta bort sjukdomar i träd, men de' va bara vissa träd, de använde te de'. Härnere i vår äng ha vi en väl 300-årig en, där många satt bort tandvärk. Man pelade då me' en liten sticka i tanden å satte den sedan i trä't. Å de' hjälpte, de' va inte fråga om dä. När min gumma va unger, satte hon bort tandvärk i enen därborta, å den som undervisade henne, hur hon skulle bete sej (jag tror de' va Jaen han hette), sa: "Så länge som jag lever, så slipper hon de." Å så blev de också. När han dog, fick hon igen de, sju reser värre. De' va vid julati'n å hon ble så sjuker, att hon mest kröp på golvet, å de räckte ändå till Kyndelsmäss, då hon gick te en gubbe, som dro ut tan'na me nyckel. Så den enen ville jag inte hugga ner, om jag också finge 500 riksdaler.
– A2787, upptecknat 1930 i Småland, Rydaholm. Berättaren född 1840

Uppteckningen A2787 beskriver hur mänskligt liv var sammanbundet med icke-mänskliga varelser, där relationen mellan träd och människa framförs tydligt. Både gumman som satte fast sin tandvärk i trädet, och Jaen som undervisade i hur hon skulle göra, hade en relation till det specifika trädet. Jaen verkade ha varit en av “de kloka” som hade en särskild kontakt med trädet, eftersom att hans liv och tandvärksträdet var sammanlänkat. Att Jaen visade “... hur hon skulle bete sej...” antyder att bortsättandet av tandvärken inte enbart bestod av att peta med stickan i tanden och sätta den i trädet, utan att den även innehöll rituella tendenser. Det kunde exempelvis handla om att gå runt trädet motsols, göra det på en torsdag, eller under en specifik månfas (jfr Klintberg 2021, s.16-17; Hugoson 2022; Tillhagen 1958, s.116), genom vilket sambandet mellan Gumman, Jaen och trädet kunde förstås. Ritualen som gumman utförde för att sätta bort tandvärken var dessutom sammanlänkad med Jaen, eftersom tandvärken återkom efter hans bortgång. Tandvärken är inte ett isolerat tillstånd, utan något som rör sig mellan människorna, trädet och ritualen. Trädet håller därför endast kvar tandvärken när alla tre parter är vid liv, vilket kan liknas med Tsings (2015, s.156-163) polyfona sammansättningar; där aktörer tillsammans skapade relationer och samverkade beroende av varandra.

Vidare kunde denna polyfona sammansättning även förstås i ljuset av social kontroll. Vetskapen av att tandvärken endast skulle hålla sig borta så länge Jaen fortfarande levde innebar att värken återkom i samband med att man fick veta att han hade gått bort (jfr Stattin 1992, s.44-49). På liknande sätt uppenbarade sig näcken ofta när personen i fråga *vet* att hon inte längre följde sin tilldelade roll, när hon bröt mot de sociala koder som tillskrevs henne och därmed var medveten om att hon gjorde något fel (jfr Stattin 1992, s. 44-49). Att berättaren inte ville hugga ner tandvärksträdet "... om jag också finge 500 riksdaler" (A2787), belyste även det samhälle och de relationer som berättaren omgav sig av. Att trädet ansågs så farligt att hugga ner visade att föreställningarna om att de sjukdomar som satts in i sjukdomsträden skulle överföras till personen som fällde det är djupt rotade, och uppfattades som ett reellt hot (se avsnitt 5.4.1).

På Hjälmaröds fälad växte ett märkvärdigt träd med ett stort hål. Genom detta hål plögade mödrar att sticka sina sjuka barn. Dessa blevo då friska, hurudan och hur svår sjukdomen än var. Särskilt skäver (engelska sjukan) botades på detta sätt.

– A240, upptecknad 1914 i Skåne, Billinge. Berättarens födelseår okänt.

Träddragning eller smöjning kallades det fenomenet där den sjuke personen drogs igenom ett träd med hål, ett "vålbundet/vårdbundet" träd, eller under en trädrot (Hugoson 2022; Kuusela 2023, s.137-157). Det fanns olika föreställningar för hur träddragningen fungerar, men i huvudsak var det tre olika tankesätt bakom; att den sjuke föddes på nytt, lämnade sjukdomen bakom sig och symboliskt gick in i ett nytt (friskt) tillstånd; att den sjuke vid träddragningen "skrapades av", och sjukdomen fäste sig på trädet, och; att ritualen vid träddragningen även innebar att lämna kvar något som ett offer till trädet (eller makterna som orsakar sjukdomen), och därmed "gav tillbaka" sjukdomen (Kuusela 2023, s. 140-141). Anledningen till att framförallt engelska sjukan (D-vitamin brist) botades genom träddragning hade att göra med tankesättet att "lika löser lika", eller "imitativ magi" (Hugoson 2022). Engelska sjukan påverkade barnets benstruktur, vilket ofta resulterade i ett onormalt utseende, exempelvis med felväxande, krokiga ben – och trädets onormala utseende, med ett stort hål i, ansågs då kunna ta emot sjukdomen.

Träddragning kunde därmed förstås som mer än en symbolisk handling, den etablerade en konkret relation mellan människans kropp och trädet. Praktiken aktualiserade en föreställning om *genomträngliga* gränser mellan mänskligt och icke-mänskligt liv, där den mänskliga kroppen uppfattades som öppen för påverkan och utbyte med omgivningen. Trädet och människan sågs därför som delar av en polyfon sammansättning i Tsings (2015, s.156-163) mening, där flera aktörer tillsammans skapade handlingens verkan; den sjuka personen, trädet, ritualen, platsen och de deltagande människorna. Trädets *agens* framträdde därför inte som en inneboende egenskap, utan som något som uppstod i relationen och praktiken där trädet tillskrevs förmågan att kunna ta emot sjukdomen (jfr Tsing 2015, s.156-163). Helandet av sjukdomen blev därmed inte ett resultat av en enskild handling, utan som ett resultat av samspelet som uppstod mellan mänskliga intentioner, och materiella och kulturella förutsättningar. Genom denna förståelse framträdde trädet och människan som delar av en

gemensam helhet, där hälsa och sjukdom inte endast ansågs tillhöra en individuell kropp, utan fortsatte cirkulera i relationen mellan mänskliga och icke-mänskliga organismer.

5.4 Skadande och nedtagande av vårdträd

Förr i tiden så fans det på alla herr- och större gårdar ett 'vårdträ', på något ställe finns det än idag, det trädet hugger di inte gärna ner ty det bådar olycka över gården antingen genom brand eller tjuvahand. Det sades också förr i tiden att den som högg ner ett 'vårdträ' blev obotligt sjuk och att tur försvann från honom.

– A7433, upptecknad 1941 i Småland, Jät. Berättaren född 1880.

Isak Jonsson d. ä tänkte hugga en kallande oxel (det åldriga vårdträdet) hemma på mansgården i Krokshult, "Pelle Rättare" varnade dom och sade, "Hugger i dej stora oxla, så ställer i dän på er, & i gör efterkommande husvilla på gården." Männerna skrattade och sade; "Det här ska vi sköta om. Gå ni inn till Emelia i köket, så Ni får en bit mat & litet mjölk i en bytta med er hem." [...] När dom högg oxeln skadade Isak Jonsson sig i venstra handens ringfinger, fick blodförgiftning och 14 da'r därefter vart han död. 3 / 4 år därefter blev Isakssons mördad. Gården Krokstorp blev såld på aktion. Gården i Krokshult inköptes av de 3. övriga bönderna; och lades till deras ägor och alla husen revas, så gården blev "Husvill". "Pelle rättares spådom gick bokstavligen i fullbordande. ..."

– A6935, upptecknad 1940 i Småland, Älghult. Berättaren född 1800.

Att skada vårdträdet på ett eller annat sätt kunde leda till stor olycka och förödelse för gården och hushållet. Som uppteckningen A6935 berättar, tillskrevs förödande händelser som inträffade efter nedtagningen av vårdträdet, till vårdträdet. Det ansågs vara en form av hämnd från trädet, och trädet sågs som den drivande aktören bakom de dödsfallen som inträffade, samt att gården sedan revs. Enligt Tsing (2015 s.61-70) framträdde icke-mänsklig agens i genom förmågan att kunna utföra handlingar och påverka landskap. I detta sammanhang blev relationen mellan människorna och vårdträdet rationell och praktisk när trädet tillskrevs sådana förmågor. Dödsfallen ansågs vara utanför den mänskliga kontrollen, och därför kunde anledningen till varför vårdträdet var det som sades vara anledningen till dödsfallen vara ett sätt för människorna att skapa kontroll i det okontrollerbara.

Såsom uppteckningen A7433 beskrev att "...den som högg ner ett 'vårdträ' blev obotligt sjuk och att tur försvann från honom", kunde dessutom ses som en slags social kontroll – ett sätt att hantera och kontrollera människans handlingar och känslor (jfr Frykman & Löfgren 1979, s.133-159). Rädslan som uttrycktes kring att skada vårdträd reflekterade också det samhälle som människorna levde i, och uttryckte därmed det övernaturliga hoten som människorna upplevde i både naturen och på gården (jfr Frykman 1993, s.26-33). Upplevelsen som beskrivs i uppteckningen A6935 kan därför ha använts som exempel för att skrämja och kontrollera människans handlingar, för att försäkra att vårdträdet inte kommer till skada – men därmed även skydda naturen.

Paradoxalt nog kan anledningen till att vårdträdet just var den som tillskrevs hämnden också ha att göra med att de letade efter orsaker till varför händelser inträffar – på samma sätt som modern till ett barn som fått skärvan letade efter orsaken till skärvan för att kunna bota den (jfr Frykman 1993, s.26-33). Eftersom att tro och beteende var nära sammanbundna, kan därför händelser som tillskrevs vårdträdet ha varit ett sätt att hantera det som skett, och “botemedlet” blev därefter att ta väl hand om trädet för att inte råka ut för förödande händelser igen.

Folket i Sällareboda hade så stor respekt för trädet [vårdträdet], så de vågade inte bryta en kvist från det. Alla nedfallna grenar och löv plockades i en hög vid trädets fot. Det berättas, att någon gång i början på artonhundratalet, en av bönderna en dag rävsat ihop en korg löv och strött med detta hos sina grisar. Natten därpå brann hans gård ner, varvid två skomakarepojkar och en piga innebrändes. Denna händelse tillskrevs som hämnd från vårdträdet sida. En stormig dag blåste trädet ned och numera finns intet spår av detsamma.

– A4723, upptecknat 1932 i Småland, Hjortsberga. Berättarens födelseår okänt.

Uppteckningen A4723 var en tydligt disciplinerande berättelse, och visade konsekvenserna av normbrott i extrem form: människors död och gårdens undergång. Berättelsen utövar social kontroll genom minnen från denna händelse, istället för sociala sanktioner. Den var ett existentiellt skräckexempel som reproducerade den allmänna tron om att vårdträdet hade makten att hämnas om den inte behandlas på rätt sätt. Under hedendomen var grisar en symbol för fruktbarhet och rikedom, medan den efter kristendomens intåg förknippades med orenhet, smuts och frosseri (Biedermann 1991, s.401-402). Att vårdträdet löv gavs till just grisarna blev därför en utlösande faktor i bestämmandet av orsaken till den katastrofala händelsen, eftersom grisarna under denna tid (1800-talet) förknippades med orenhet. Reduceringen av trädet till en resurs blev respektlöst gentemot trädet, och berättelsen förstärker därför uppfattningen att trädet kräver respekt. Att trädet sedan blåser omkull kan ha markerat en förändring i landskapet och i människa-träd relationen, där strukturer förändras över tid.

Det ansågs mycket fördervbringande att på något sätt göra åverkan på vårdträdet! Brytandet av några löv eller en liten kvist av trädet sågs med högsta ogillande och var det minderåringar som gjorde sig skyldiga till detta brott mot gammal inlärd vana följde sträng aga så snart ofoget upptäcktes. [...] Det var ingen brist på berättelser om personer som i fyllan eller av rent trots gjort skada på vårdträd men som alltid av vården blivit hemsökta med sträng vedergällning!

– A8470, upptecknad 1942 i Blekinge, Asarum. Berättaren född 1860.

Vårdträdet beskrevs i uppteckningen A8470 som en central plats för både andlig praktik och socialt umgänge, vilket konkretiserades i vardagen. Enligt “the dwelling perspective” framträdde trädet därför som en *levd* plats där den kroppsliga närvaron vid trädet utvecklade relationen mellan människan, vården, trädet och samhället (jfr Ingold 2021, s.218-233). Vårdträdet är därmed en aktiv del i den moraliska och existentiella miljön, och bönera som

framfördes suddade ut gränsen mellan det vardagliga och det heliga, och blev inbäddat i samspelet mellan människor och träd. Normerna kring hur man betedde sig kring vårdträdet var extremt tydligt i denna uppteckning, och de upprätthölls både genom en övernaturlig hotbild och konkret disciplinering (jfr Frykman & Löfgren, 1979 s.136-139; Stattin 1992, s.44-49). Att minderåriga som skadade trädet straffades med "sträng aga" visade hur respekt för vårdträdet lärdes in tidigt och bokstavligen kroppsliggjordes. Social kontroll utfördes här genom en kombination av fysisk bestraffning, kollektivt berättande och övernaturliga straffåtgärder, därför blev normerna djupt rotade och svåra att ifrågasätta eftersom att de tidigt blev en del av ens vardag (jfr Frykman & Löfgren, 1979 s.136-139).

5.4.1 Nedtagning av sjukdomsträd

Till skillnad från nedtagande och skadande av vårdträd, där konsekvenserna påverkade hela gården och dess människor, påverkades endast den person som tar ner ett sjukdomsträd av de sjukdomar som sitter i trädet. Ingen uppteckning i materialet för denna studie beskrev någon vars sjukdom återkom vid nedtagning av ett sjukdomsträd, och endast en uppteckning berättade en person som tog ner ett sådant träd inte fick någon sjukdom eller värk (A4563) – trots att ingen särskild försiktighetsåtgärd nämndes. Överlag uppfattades sjukdomsträd som farliga att röra eller komma nära, på grund av föreställningen om att sjukdomarna kunde överföras till en själv, därför kom de sällan att skadas genom olyckshändelser – i form av att råka bryta en kvist eller liknande.

Uppe i Gårdsby socken fanns det ett träd, där folk Länge satt in alla sorters sjukdomar. Men så var Det för 5 år sedan en gubbe, som högg ner det. Men han fick sitt straff. Strax efter fick han värk i Ena tån och den spridde sig över hela kroppen. Han har legat sjuk i alla dessa 5 åren, och nu i år Dog han.

– A869, upptecknad 1915 i Småland, Gårdsby, Ö Torsås. Berättarens födelseår okänt.

Som jag ovan diskuterat; att sjukdomsträdet och människan vid överföring av sjukdom kan ses som en polyfon sammansättning, och ett relationellt band uppstår mellan dem (jfr Tsing 2015, s.156-163; [se avsnitt 5.3](#)). När ett sjukdomsträd fälldes, som i uppteckningen ovan (A869), bröts det relationella bandet, och konsekvensen framställdes som att sjukdomen övergick till personen som tog ner trädet. I det perspektivet blev gubbens sjukdom ett uttryck för den nu rubbade sammansättningen mellan trädet och de människor som satt bort sina sjukdomar. Därför uppstod också trädets *agens* i relationen och praktiken mellan människorna och trädet; där trädet möjliggjorde hälsa så länge trädet levde, och när det bröts fördes sjukdomarna över till den som orsakade trädets död (jfr Tsing 2015, s.156-163).

Uppteckningen A869 fungerade även som ett medel för social kontroll. När nedhugningen av sjukdomsträdet kopplades till ett långvarigt lidande och död, etablerades även en social ordning där särskilda handlingar var förbjudna eller farliga (jfr Frykman & Löfgren 1979, s.136-140; Stattin 1993, s.36-53). Traditionen att sätta bort sjukdomar i specifika träd

legitimerades, men reproducerade också normer kring hur människor skulle förhålla sig till särskilda träd och respektera de gemensamma föreställningarna. Fortsättningsvis tillskrevs konsekvenserna av nedtagningen till trädet, och gav därav även *mening* och en förklaring till varför gubben led och tillslut dog. Under 1800-talet var även folket på gården livsnödvändiga för att “verksamheten” skulle gå runt, det var förödande om något skulle hända med de arbetande människorna – det skulle ha satt hela gårdens livnäring på sin spets. Därmed bidrog uppteckningen även till att reglera var människor ansågs kunna befinna sig, i relation till de roller de hade på gården (jfr Löfgren 197, s.243-247). “Lösningen” blev därmed att följa de etablerade regler och normer som fanns, för att på så sätt hålla sig frisk.

Det var en gammal kärring som lärde mig, att en skulle ta den första spånen en högg av ett sånt [tandvärksträd] o. stoppa i fickan, så fick en inte det onda som var insatt. Det gjorde jag, o. sein hade jag inget ont av det.

– A3620, upptecknad 1932 i Småland, Nydala. Berättaren född 1872.

I materialet fanns även flera exempel på särskilda praktiker som kunde tas till när man trots allt var tvungen att fälla ett sjukdomsträd, såsom i uppteckningen ovan (A3620). I många fall behövde man ta till vara på trädet – som i A3620 – eller andra särskilda åtgärder i samband med nedtagningen. Ett exempel var att först hugga ner toppen på trädet, så att sjukdomen blev kvar i stammen (A4110), medan andra uppteckningar beskrev hur trädet istället skulle brännas ned (A10336, A7027). Dessa praktiker fungerade som försiktighetsåtgärder som syftade till att hantera de krafter som ansågs vara knutna till trädet. Praktiken som beskrevs i A3620 visade särskilt tydligt en form av respekt gentemot det träd som ska tas ned, genom att en del av trädet bevarades. På så sätt undvek man från att utsättas för de krafter som dessa heliga och potentiellt farliga träd tillskrevs med. Spånen från trädet kunde därför ses som en skyddande handling, som neutraliserade risken för att trädets sjukdomar skulle överföras på en när de polyfona sambanden bryts (jfr Tsing 2015 156-163; se avsnitt 5.3).

Försiktighetsåtgärder visade även hur människorna levde med och ansvarade för platsens alla organismer, där säkerheten gentemot trädens tillskrivna makter uppstod genom att agera i enlighet med etablerade traditioner och kunskap. Genom “the dwelling perspective” kunde detta förstås som ett uttryck för hur människorna *levde* och *bodde* i landskapet, där de kontinuerligt vårdade sina relationer med landskapet (Ingold 2021, s.218-233).

5.5 Tro, tur och övernaturlig

Dä va oin gång en bonnakäring som skulle re o få sitt fosta barn. Hon va född i gåorn o kom ihu att hennas mor talt om att nar hon skulle te o barna sa hade hon ställt se ve de dä stora gårdsträet och fajnat mä armarna om detta o bett te vården som hållde te i trajet att han skulle jälpa henne sa hon fick goa barnsänga.

Nu skulle dänna käring göra likavost mensa kom hennas gobbe o hade oin yssa pa ajslena o han trodde inte på tocket utan han huggde te i trojet övo hutet på käringen. Vården skrek te och käringen blekjoor å se. O na hon barnade geck dä så tositt sa di

motte dra ongen frå na, käringen dör o fostert hade ett yssahugg tvärsom ryggen. O lite ette ble gubben tosetor o språng i sjön.

– A8479, upptecknad 1942 i Blekinge, Asarum. Berättaren född 1860.

Uppteckningen A8479 var avskriven från berättarens dagbok och beskrev hur en kvinna utövar en etablerad praktik som hon lärde sig av sin mor. Hon agerade därför utifrån en etablerad tradition som skulle hjälpa henne när hon föder. Detta kan ses utifrån en social kontroll där kvinnan visade respekt gentemot äldre generationer – hon gjorde det hon var lärd och det man *ska* göra som förstföderska. Mannen avfärdade istället traditionen och ansåg det vara “tokigheter”, och när han högg sin yxa i vådrädet bröt han de normer som fanns etablerade. För detta blev han hårt straffad; kvinnan dog i barnsäng, barnet föddes med en dödlig skada, och gubben själv blev galen. Att han blev tokig och “sprang i sjön” kunde ha varit ett resultat av de sociala sanktioner som troligtvis infördes efter denna händelse, där hans öppna skepticism för de gemensamma föreställningarna straffades i den sociala gemenskapen (jfr Frykman & Löfgren 1979, s.136-140; Stattin 1992, s.55-57). När mannen förlöjligar kvinnan och avfärdade tron och traditionen underminerade han också samhällets normer och regler. Berättelsen fungerade därmed som ett varnade exempel, som tydliggjorde vilka konsekvenser som kunde följa när etablerade föreställningar och praktiker inte respekterades (jfr Ibid.).

Uppteckningen A8479 var den enda uppteckningen där vården uppenbarade sig mer direkt, och inte endast tillskrevs som orsaken bakom en händelse. Vården sågs därför som en *aktör* som aktivt ingrep i människors liv, och hade förmågan att utföra handlingar som var relationella och praktiska (jmf Tsing 2015, s.156-163). Det vådräd som vården tillhörde ansågs vara en del av det nätverk av relationer som både människor och icke-mänskliga aktörer var en del av, och som ansågs kunna påverka varandras livsvillkor. Vårdens och trädets agens visade sig därför genom förmågan att kunna reagera på människors handlingar, och ingripa när etablerade normer och praktiker bröts. Därför framträdde vården och trädet inte endast som en övernaturlig varelse, utan också som en del av ett relationellt samspel där handlingar, föreställningar och trädens tillskrivna krafter tillsammans formade berättelsens händelseförlopp.

Gumman dyrkade detta träd [vård-]träd såsom sin Gud, och flera gånger om dagen föll hon på knä framför aspen och talade om alla sina sorger och bekymmer och sina glädjeämnen. Folket och tjärnarna på gården gjorde narr av henne för sin barnslighet, men hon lät sig ej störas i sitt förehavande och sin tro utan fortsatte med denna sed så länge hon levde. Den gamla dog omkring år 1880.

– A4324, upptecknad 1934 i Småland, Forserum. Berättaren född 1871.

Genom “the dwelling perspective” kunde kvinnans handlingar i uppteckningen A4324 inte enbart förstås som representationer av en mer “hednisk” tro, utan som ett sätt att leva i relation till sin omgivning och den värld hon var del av (jfr Ingold 2021, s.218-233). Att hon vände sig till trädet flera gånger om dagen och berättade om sitt liv visade hur integrerat det

heliga var i vardagen, där trädets meningsfullhet rekonstruerades i den återupprejade praktiken när hon *bodde* och *levde* med det (jfr *ibid.*).

Uppteckningen visade även att hennes tro till vårdträdet sågs som en äldre och föråldrad praktik, eftersom folket på gården gjorde narr av henne. Gummans förhållningssätt till trädet framstod därmed som något som stod i kontrast till de förändrade föreställningar som uppstod under 1800-talet. Samtidigt antydde hennes praktik ha rötter i äldre traditioner som hon hade lärt sig tidigt i livet, och som därmed förblev en naturlig del i hennes vardag. Att hon trots hånet fortsatte utöva praktiken, visade att hennes handlingar inte möttes av sociala sanktioner, utan troligtvis då endast i en mildare form i form av hån och skratt. Hånen och skratten var dock också sätt att markera gränser inom den sociala sfären, där gumman uppfattades som gammalmodig – dock hotade hennes praktik inte den sociala ordningen, vilket kan ha varit en anledning till att hon fick fortsätta sina praktiker (jfr Frykman & Löfgren 136-140). Eftersom att Sverige genomgick stora förändringar under 1800-talet framstod gummans tro som ett kvarlevande uttryck för äldre föreställningar, vilket förlorade sin legitimitet i takt med samhällets modernisering.

5.5.1 Offer och gåvor

Men man offrade till vårdträden som stod på en och annan gård. Såsom vid jul - och midsommarafton och även vid Helgtorsdag /Kristi Himmelsfärd dag/ brukade man offra söt mjölk eller hembryggt maltöl, vilket slogs på jorden omkring trädet. Långt tillbaka i tiden gjorde man en krans av blommor omkring trädet, som ett slags beröm eller tacksamhet till "trädet's ande", för dess "anter" och omvårdnad om gårdens folk.
– A9361, upptecknad 1944 i Småland, Vislanda. Berättaren född 1880.

Genom Ingolds (2021, s. 218-233) "dwelling perspective" kunde uppteckningen ovan (A9361) förstås som uttryck för ett levtt landskap, där människor genom återkommande handlingar och ritualer skapade förståelse för sin omgivning. Det återkommande offrandet av mjölk eller maltöl vid särskilda högtider och tidpunkter, bidrog till att reproducera relationen mellan människorna, platsen, trädet och andarna. Offret fungerade därmed som ett sätt att upprätthålla samvaron med andarna, där vätskan som hälldes runt trädet sammanband kropp, jord och växtlighet inom en gemensam kontext. Handlingen uttryckte således ett gemensamt deltagande i ett levtt landskap, där generationers erfarenhet förenades och förankrades i ritualen (jfr *Ibid.*). Att man "[l]ångt tillbaka i tiden..." uttryckte sin tacksamhet till andarna genom att binda en krans av blommor runt trädet, synliggjorde även den makt som tillskrevs andarna i vårdträdet och hur livsviktig denna relation framstod för människorna. Däremot hade den traditionen blivit föråldrad i takt med de nya samhällsförändringarna i Sverige, vilket sannolikt bidrog till att sådana traditioner började förlora sin plats i vardagen. Respekten gentemot trädet fanns dock kvar, genom berättelser om dessa praktiker påvisades det nära förhållningssätt som människorna hade med landskapet.

Att offren riktades mot de övernaturliga andarna i trädet kunde förstås som ett uttryck för den relation mellan människor och vårdträd. Offret fungerade som ett sätt att upprätthålla den

relationen och erkänande också trädets betydelse och roll i gårdens välstånd (jfr Tsing 2015, s.17- 25). Genom att ge något tillbaka till trädet kunde människorna visa sin tacksamhet och försäkra sig om fortsatt skydd från de tillskrivna krafter som trädet ansågs verka genom.

Det hände ofta förr, likasåväl som nu för tiden, att tvenne älskande hade svårt för att å omse sidor erhålla föräldrarnes samtycke till en förening dem emellan Och vad var då naturligare än att dessa i sina bekymmer vände sig till vårdträdets ande Huru många nätter vården hållits vaken av de älskandes böner om hjälp behöfdes en styv matematiker till att räkna ut. Det utlovades både ans och skötsel av sjelva trädet uppsättning av stängsel rundt trädet samt offer av både silver och nymjölkad mjölk om de blevo bönhörda, jemte mycket annat!

– A8470, upptecknad 1942 i Blekinge, Asarum. Berättaren född 1860.

Även i uppteckningen A8470 framträdde vårdträdet utifrån “the dwelling perspective” som en aktiv del av ett bebott landskap, där trädet var naturligt integrerat i människans vardag (jfr Ingold 2021, s.218-233). När de älskande vände sig till vården gjorde de det inte endast genom föreställningar om övernaturlig hjälp, utan genom konkreta handlingar; där löften om skötsel, stängsel och andra offergåvor, visar hur relationen till vården etablerades genom praktiska handlingar. Att människorna vände sig till just vårdträdet och vården, istället för t.ex. kyrkan, visar hur vårdträdet var en aktiv deltagare i de processer genom vilka människor skapade mening och fattade beslut.

Föräldrarnas samtycke till äktenskap och förening mellan två älskande var ofrånkomligt under 1800-talet, där endast skilda kultur- eller samhällsmiljöer kunde sätta stopp för föreningen (Frykman 1993, s. 180-188). Om en bondedotter exempelvis fattade tycke för en av drängarna (tjárnarna) på gården, kunde det skada hennes och släktens rykte till den grad att föräldrarna ofta beslutade att gifta bort henne till vilken fattig bonde som helst – annars kunde de sociala konsekvenserna bli förödande (Ibid.). När de älskande då vände sig till vården för stöd och hjälp, flyttades beslutets moraliska tyngd från familjens sociala ordning, till en övernaturlig makt. Löftena om omsorg och offer skapade dock nya förpliktelser som band dem till gården och dess traditioner, och på så sätt reproduceras relationen till vårdträdet med dess normer om ansvar, kontinuitet och respekt. På så sätt gav praktiken kring vårdträdet handlingsutrymme för de individer som möter sociala hinder, men samtidigt upprätthölls även de traditionella normerna som omgav trädet och gården (jfr Frykman & Löfgren 1979, s.133-159).

5.6 Andra heliga träd

De träd som man använde att taga läkemedel av som, hylle, kanelasp, mfl. hälsade man på när man gick förbi. Man ville därmed visa vördnad för dem träd därför att man kanske kom att taga läkemedel av dessa vid sjukdom, och trodde att man härigenom leade en slags förmåa genom hälsningen

– A3884, upptecknad 1933 i Skåne, Lövestad. Berättaren född 1832.

Utöver vådräd fanns det andra träd som ansågs heliga och som man visade extra vördnad och respekt inför. Exempelvis träd som man tog läkemedel från – som i uppteckningen ovan, A3884 – men även eken ansågs extra respektingivande (A3963), rönn och flygrönn ansågs både vara farlig och kunna stå emot trolldom (se bl. a. A4890, A4110), och fläder (hyll) användes ofta som läkemedel eller som sjukdomsträd och ansågs bringa tur, men kunde även bringa olycka om någon skadade trädet (A4125, A3751). Att människorna hälsade på träden när de gick förbi, visade hur integrerade träden var i den mänskliga sfären – träden var något man levde med över en lång tid, och inte något man endast utnyttjade vid sjukdom (jfr Ingold 2021, s.218-233). Hälsningen ansågs även frambringa särskild läkande förmåga, vilket antydde att träden uppfattades som responsiva aktörer och kunde därmed förstås som ett erkännande av trädens handlingskraft (jmf Tsing 2015, s.156-163). Trädens *agens* framkom därför i relationen mellan människan och träden, där de läkande egenskaperna uppstod i samverkan mellan människorna och träden, och ett respektfullt beteende gentemot träden var en förutsättning för det.

Å andra träd kunna dess vilka stammar (stoplar) och grenar växa in i varandra fullständigt och bilda en stor knut i sammanbindningsstället. Sådana förekomma många, ofta med högst kuriösa former och ställningar. Detta kalla allmogen att träden bedriva hor med varandra eller inbördes. Förr i tiden var det allmänt och än i våra dagar rekommenderas eller brukar de gamle kloke taga bark av dylika träd och vid fall då djuren icke ville dräktiga antingen giva djuren barken direkt i fodret eller och koka barken och giva det särskilta kreaturet dekokten vilket ansågs vara ett ofelbart medel.
– A3839, upptecknad 1933 i Blekinge, Jämshög. Berättaren född 1876.

I uppteckningen A3839 beskrivs ytterligare ett exempel på “lika löser lika”, eller “imitativ magi” (Hugoson 2022). Träden som ansågs “...bedriva hor med varandra...” symboliserade fruktbarhet med deras sammankomst, och föreställningarna att deras kraft kunde påverka djurens fruktbarhet visade att den även uppfattades som verksam och *praktisk* (jfr Tsing 2015, s.157-264). Att de gav boskapen barken i fodret som ett medel för att öka fertiliteten kunde därför ses som ett sätt att kontrollera det okontrollerbara (jfr Ibid.). Fertilitet och fruktbarhet var otroligt viktigt, gårdarna var beroende av att boskapen blev dräktiga och att skördarna lyckades för att människorna skulle klara sig igenom vintern. Trädens *agens* uppstod därför i samspelet mellan människorna, djuren och träden, där trädens egna processer ansågs bära handlingskraft som människorna kunde använda sig av.

6. Slutsats

Nedan sammanfattar jag de analyser och diskussioner som ovan presenteras, och kopplar dem tydligt till mina frågeställningar.

6.1 Relationen mellan människor och (vård-)träd

Relationen mellan människor och vårdträd beskrevs som väldigt självklar, nära och ömsesidig i materialet. Träden var en naturlig del av människornas vardag och var involverade i många processer på gården, de sågs som *aktiva* aktörer och inte enbart som en del av gårdens struktur (jfr Tsing 2015, s.61-70). Vårdträdet var en central plats på gården, som speglade gårdens välbefinnande och lycka, men dess positionering gav även upphov till att trädet blev en samlingsplats för gårdens folk. Vårdträdet blev därför en del av ett *levt* och *bott* landskap, där det praktiska engagemanget runt trädet skapade ett relationellt band mellan människor och vårdträd (jfr Igold 2021, s. 218-233).

Det fanns många traditioner och ritualer som var knutna till vårdträdet, vilket visade hur integrerat trädet var i människornas liv, men det var även ett sätt att upprätthålla relationen mellan människorna, trädet, naturen och övernaturliga makter. Att träd kunde påverka människors liv, ta emot sjukdomar, underlätta vid barnafödande, och hjälpa till vid kärleksproblem, visade att trädet var av existentiell betydelse för människorna. Men dessa praktiker medförde även förpliktelser gentemot träden, de var tvungna att ta hand om trädet. Balansgången mellan respekt, omsorg och rädsla, skapade även respekt och försiktighet mot *naturen* i sin helhet – om vårdträd och sjukdomsträd hade förmågan att utföra handlingar och påverka landskap, kunde inte alla icke-mänskliga organismer det? Vårdträdet, som var så nära knutet till gården och människorna som bodde där, blev därför en symbol över naturens makt över skördar, rikedom och svält – där osäkerheten reglerades bland annat via den genuina respekten som påvisades i materialet.

Trots att samhället förändrades mycket under förindustrialismen i Sverige, var traditionen kring att plantera vårdträd på sin gård fortfarande starkt förankrad i samhället, vilket visade att människorna fortfarande värderade och respekterade trädet. Synen på och symboliken av vårdträdet förändrades dock i vissa avseenden, där planteringen av trädet i vissa fall var motiverad av traditioner, estetiska eller praktiska funktioner, istället för de ursprungliga mer övernaturliga och vidskepliga kopplingarna (t.ex. A10969). Det syntes tydligt i materialet hur föreställningarna och praktikerna kring vårdträdet förändrades, där äldre praktiker i vissa fall förlöjligades (t.ex. i A4324), eller beskrevs som att praktikerna endast utfördes för länge sedan (t.ex. A9361). Detta visade på en pågående omtolkning av vårdträdet betydelse, där äldre föreställningar gradvis förändrades i takt med samhälleliga och kulturella förändringar.

Man var mycket mer beroende av både naturen och sin omgivning under 1800-talet och tidigt 1900-tal, vilket också syntes i materialet. Människorna och djuren som bodde på gården var oerhört viktiga för att hela gårdens verksamhet skulle gå runt, det var förödande om något skulle hända dessa djur eller människor – det skulle sätta hela gårdens livnäring på sin spets. Därför *krävdes* det också människornas relation till naturen mycket djupare och väl förankrad, föreställningarna av trädens övernaturliga krafter och dess ohanterbara makter medförde därmed en djup respekt och lojalitet mot träden – men även naturen i sin helhet.

6.2 Krafter och roller som tillskrevs träd

I materialet tillskrevs träd mycket makt och handlingskraft, genom förmågorna att skydda gården mot exempelvis åska eller olyckor, eller ta emot sjukdomar. Enligt de övernaturliga föreställningarna ansågs även träden kunna orsaka olyckor, straffa människor och hämnas. Dessa historier och berättelser som berättade om dessa typer av händelser, reglerade även människornas beteende, och upprätthöll den sociala ordningen och de roller som människorna var tilldelade. I uppteckningen A7433 beskrevs det "...att den som högg ner ett 'vårdträ' blev obotligt sjuk och att tur försvann från honom", vårdträdet reglerade därför hur människorna skulle bete sig på gården och i samhället. Rädslan över konsekvenserna som kunde inträffa vid skadande eller nedtagande av trädet formulerades på ett dolt sätt, genom vilket människors tilldelade roller förstärktes (jfr Frykman 1993, s.26-33) .

Föreställningen om att särskilda träd kunde ta emot och bevara sjukdomar från människorna hade en viktig funktion i både samhället och på gården. Bristen på tillgängliga, praktiserande läkare i kombination med förtroendet till "de kloka" var viktiga faktum till att praktiken användes under en lång tid. Ritualerna kopplade till bortsättandet av värk och sjukdomar till träd sågs som ett överförande av sjukdomen till trädet, men det skapade också en relationell koppling mellan människan och trädet, och i viss mån även med "de kloka" (t.ex. A2787). Vidare kunde dessa relationer som uppstod ses som polyfona sammansättningar (jfr Tsing 2015, s.156-163), som sammanbinder och verkar tillsammans som delar av en enhet. Helande och hälsa uppstod därmed i samspelet mellan aktörerna i den polyfona sammansättningen, och trädet agens framkom i sin tillskrivna förmåga att kunna hantera och ta emot sjukdomen. Rädslan för att skada eller hugga ner sjukdomsträden var minst lika stor som rädslan för att skada eller hugga vårdträdet. Flertalet uppteckningar beskriver hur sjukdomarna överförs till personen som hugger ner trädet, såsom i uppteckningen A869 där gubben var sjuk i fem år innan han gick bort. I skenet av den polyfona sammansättningen som sjukdomsträdet var en del av, fördes då sjukdomarna vidare till den personen som bröt det relationella sambandet (jfr Ibid.).

Äldre Sveriges vidskeplighet kring träd kunde därför ses som ett uttryck för hur människor inkluderade icke-mänskliga organismer i sin vardag, och hur de tog plats i den sociala ordningen (jfr Tsing 2015, s.157- 264). Det betydde mycket att vårdträden och sjukdomsträden tilldelades dessa reglerande roller på gården och i samhället. Den övernaturliga kraften underlättade arbetet för de högre uppsatta på gården, såsom husbonden. Eftersom att de då inte själva behövde involvera sig i alla delar av arbetet på gården – den överhängande skräcken från de övernaturliga makterna var nog för att drängarna och pigorna skulle hållas på sin plats. Troligtvis var dock husbonden lika osäker och rädd för trädens tillskrivna makt som tjärnarna på gården, men som överhuvud hade han hjälp av de djupt rotade föreställningarna och traditionerna. Upprätthållningen av de övernaturliga föreställningarna var därför "nödvändiga" i det vardagliga arbetet, för att människorna inte skulle ta egna initiativ och tappa fokus från de egentliga uppgifterna. Detta eftersom att allt arbete på gården fortfarande var oerhört viktigt för att hushållet skulle kunna försörja sig.

6.3 Praktikerna som hanterade de osäkerheter som tillskrevs träd

Osäkerheten kring trädens krafter hanterades genom ritualiserade och vardagliga praktiker. Genom dagliga interaktioner vid trädet såsom böner, hälsningar, samtal och omsorg, etablerades relationer och reproducerades trädens roll som skyddande aktör i det levda landskapet. Berättelser med moralisk innebörd, som innehöll katastrofer eller sjukdomar vars orsak tillskrevs träden efter att trädet blev skadat, fungerade som social kontroll. Att skada eller hugga träd ansågs som tabubelagt, men framförallt som *farligt*. Många av uppteckningarna berättade att det gav olycka, förödelse, skada och död (t.ex. A7433, A6935) om man högg ned ett vårdträd. Att endast råka bryta en kvist ansågs farlig i det anseende att vårdträdet kunde hämnas på människorna och gården, och barn som råkade skada trädet fick fysisk bestraffning i form av "sträng aga" (A8470). Rädslan tog därmed form både som en övernaturlig föreställning om trädens möjliga hämnd, men även bestraffningar i den sociala sfären, eller som sociala sanktioner inom gemenskapen. På så sätt användes även berättelser och händelser som tillskrevs träden som ett sätt att hantera trädens makter och osäkerheter, men också att reglera människors beteende – vilket bidrog till att forma relationen mellan människor och den omgivande naturen.

Däremot inträffade tillfällen då ett särskilt träd behövdes tas ner, och i det fallet använde man sig ofta av olika typer av försiktighetsåtgärder. Det kunde innebära att en del av trädet bevarades, att toppen höggs ned först eller att trädet istället brändes ner. Genom dessa försiktighetsåtgärder försökte människorna hantera osäkerheten, och på så sätt även visa trädet respekt för dess krafter och betydelser. Trots dessa försiktighetsåtgärder som beskrevs i materialet, försökte man troligtvis ändå undvika att hugga ned, då de riskerna som fanns inte ansågs vara värda besväret. Som berättaren i uppteckningen A2787 beskrev att han inte ville hugga ner tandvärksträdet om han så fick "500 riksdaler", visade hur stark den etablerade föreställningen var. Därmed fungerade även trädens tillskrivna osäkerheter som reglerande av människors beteende; vem som helst kunde inte gå ut i skogen för att hugga ned ett träd utan att riskera konsekvenser, både sociala och övernaturliga. Husbonden kunde inte riskera att någon av drängarna tog ned träd hur som helst, det kunde drabba hela gården om fel träd togs ned.

Offer och gåvor till vårdträdet var en viktig del av de praktiker genom vilka man hanterade övernaturliga makter, såsom vården, eller *naturen* och vädrets makter. Offrena kunde ses som ett skydd från trädens krafter, där människorna försökte hantera det okontrollerbara genom att ge tillbaka något till trädet. Trädet betraktades som en aktör som kunde påverka gårdens välgång, och offret kunde därmed också fungera som ett sätt att upprätthålla relationen mellan människorna och naturen.

Sammanfattningsvis var vårdträdet och andra heliga träd en viktig del i människans natursyn under 1800-talet och tidigt 1900-tal. Betydelsen av trädet belyses i de praktiker som omgav trädet, vilket formade en relationell och praktisk relation till naturen i sin helhet. Trädens övernaturliga föreställningar formade även den sociala ordningen i samhället, och reglerade

människornas roller – vilket var viktigt i det avseende där gården och dess försörjning fortfarande var beroende av naturen och dess resurser. Samtidigt förändrades människors natursyn under denna tid, då industrialismen gjorde ett större avtryck i människors vardag. Praktikerna kring vårdträden levde dock fortfarande var, men blev motiverade av andra aspekter än de ursprungliga.

Referenslista:

Biedermann, Hans (1991). *Symbollexikonet*. Stockholm: Forum.

Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006). *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative Research in Psychology*, 3:2, 77-101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa

Carlsson Werle, Eva (2023). *Vårdträdets visdom: svenska vårdträd i folketro och tradition*. Stockholm: Carlssons.

Creswell, John W. & Creswell, J. David (2023). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sjätte upplagan. Thousand Oaks, California: SAGE.

Crews, Judith (2003). Forest and tree symbolism in folklore. *Unasylva* 54: 37-43.
<https://www.fao.org/4/y9882e/y9882e08.htm> [Hämtad: 20-03-2026]

Fisher, Gwenith G. & Chaffee, Dorey S. (2019). Research using archival data. I Brough, Paula (red.). *Advanced Research Methods for Applied Psychology: Design, Analysis and reporting*. Abingdon, Oxon: Routledge, s. 76-84.

Folklivsarkivet (2021). *Om folklivsarkivet*.
<https://www.folklivsarkivet.lu.se/om-folklivsarkivet/> [Hämtad: 14-12-2025]

Frykman, Jonas (1993). *Horan i bondesamhället*. [Ny utg.] Stockholm: Carlsson.

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1979). *Den kultiverade människan*. Första upplagan. Lund: LiberLäromedel.

Gunnarsson, Allan (1988). *Träden och människan*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Hugoson, Marlene (2022). Läkande träd – Magiska seder och folkliga föreställningar om läketrad. *Nattidsskriften Västerbotten förr & nu*.
<https://nattidsskriftenvasterbotten.se/article/1%C3%A4kande-tr%C3%A4d-%E2%80%93-magiska-seder-och-folkliga-f%C3%B6rest%C3%A4llningar-om-l%C3%A4ketr%C3%A4d-1696447001090x571343940716593150> [Hämtad 25-02-2026]

Ingold, Tim (2021). *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. Första upplagan. London: Routledge.

<https://doi-org.ludwig.lub.lu.se/10.4324/9781003196662>

Klintberg, Bengt af (2021). *Vänster hand och motsols: Magiska riter från förr*. [e-bok]. Ellerströms förlag. ISBN: 9789172476325.

Kuusela, Tommy (2024). Trädrawing som magiskt botemedel mot sjukdomar. I Karlholm, Annika., Kuusela, Tommy., Neumüller, Kristina & Thelin, Eva (red.). *Träd i Sverige: kulturhistoriska och samtida perspektiv*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen, s. 137-157.

Löfgren, Orvar (1972). Från bondesamhälle till industristat. I Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar (red.). *Land och stad*. Lund: LiberLäromedel, s. 11-40.

Löfgren, Orvar (1972). Familj och hushåll – släkt och äktenskap. I Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar (red.). *Land och stad*. Lund: LiberLäromedel, s. 227-284.

Nationalencyklopedin. (u.å). Vård.

https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/ordb%C3%B6cker/search?d=ne_sv_ordbok&s=v%C3%A5rd [Hämtad: 14-12-2025]

Stattin, Jochum (1992). *Näcken: Spelman eller gränsvakt?*. Andra upplagan. Stockholm: Carlsson.

Thurfjell, David (2020). *Granskogsfolk: hur naturen blev svenskarnas religion*. Stockholm: Norstedts.

Tillhagen, Carl-Herman (1995). *Skogarna och träden: naturvård i gångna tider*. Stockholm: Carlsson.

Tillhagen, Carl-Herman (1958). *Folklig läkekonst*. Diss. Oslo, 1960.

Tsing, Anna Lowenhaupt (2015). *The mushroom at the end of the world: on the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton: Princeton University Press.

<https://doi-org.ludwig.lub.lu.se/10.2307/j.ctvc77bcc>

Wall, Tora (2024). *Skogen: i folktro, sägner och sagor*. [e-bok]. Första upplagan. Stockholm: Bokförlaget Stolpe.

Källor

Lunds universitet folklivsarkiv, Manuskriparkivet: Realkatalogen (2026).

<https://ht-filemaker.ht.lu.se/fmi/webd/Real> [Hämtad: 04-03-2026]

A4324, A6935, A5444, A6940, A9002, A10969, A6550, A9481, A9494, A2787, A240, A7433, A4723, A8470, A4563, A869, A3620, A4110, A10226, A7027, A8479, A9361, A8470, A3884, A3963, A4890, A4125, A3751, A3839.

Kodningssystem

Nedan följer det kodningssystem som används i den tematiska analysen och som materialet blivit kodad genom.

1. Praktiker kring nedtagning eller skadande av träd
Koder som beskriver handlingar, föreställningar och konsekvenser kopplade till att skada, fälla eller hugga ner träd.
 - 1.1 Förbud mot att fälla eller skada träd
 - När det framgår att ett träd inte får fällas eller skadas.
 - 1.2 Konsekvenser vid nedtagning eller skadande av träd
 - Beskrivning av olycka, sjukdom, dödsfall mm. som kan ske, eller sker, som konsekvens efter att ett träd fälldes eller skadades.
 - 1.3 Ritualer och försiktighetsåtgärder
 - Metoder för att undkomma förödande konsekvenser när ett träd måste fällas.
 - 1.4 Sociala sanktioner
 - Reaktionen från människor, normbrott.
2. (Vård-)träd som platsskapande
Koder som visar hur träd skapar sociala, rituella och rumsliga betydelser.
 - 2.1 Trädet som gårdens centrum
 - När träd beskrivs som centrum av gårdsplanen, eller som en del av gårdens struktur.
 - 2.2 Sociala samlingsplatser
 - Trädet som fysisk mötesplats.
 - 2.3 Traditionsenliga ritualer
 - När trädet används i samband med traditionsenliga ritualer.
 - 2.3.1 Riter vid plantering av träd
 - Riter som sker vid plantering av vårdträd.
 - 2.4 Träd som minnesmarkörer
 - När träd kopplas till generationer, förfäder eller släktlinjer.
3. Tur, otur och övernaturligt
Koder som beskriver föreställningar om lycka, olycka, hälsa och övernaturligt skydd.
 - 3.1 Träd som skydd

- Trädet avvänjer faror.
- 3.2 Tur och välgång
- När träd anses ge hälsa, god skörd, och lycka.
- 3.2.1 Fruktbarhet
- När träd anses påverka andra växters fruktbarhet om man utför, eller inte utför, speciella riter.
- 3.3 Otur, olycka och förbannelse
- När träd orsakar eller förmedlar otur, sjukdom eller död.
- 3.4 Väsen, andar och skyddsandar
- Tro på vättar, andar och väsen i trädet.
- 3.5 Trädens liv hör ihop med den som planterade dem
- När trädens livsspänn ses sammanlänkad med den som planterade dem.
4. Sjukdomsöverföring och botande
- Koder som beskriver hur träd användes för att föra över sjukdomar, och för att bota sjukdomar.
- 4.1 Överföring av sjukdom
- När träd används för överföring/botande av sjukdom.
- 4.2 Botande ritualer och rituell användning
- När träd används i magiska riter i samband med sjukdomsöverförande.
- 4.3 Specialträd för helande
- När vissa träddarter beskrivs som särskilt helande.
- 4.3.1 Vårdträd som överföring eller botande av sjukdom
- När vårdträd beskrivs vara det träd där sjukdom överförs.
5. Offer och gåvor
- Koder som beskriver hur offer och gåvor gavs till träd.
- 5.1 Mat, dryck eller föremål
- När det framgår att mat, dryck eller föremål har getts till träd som offer.
- 5.2 Andra typ av offer
- När annan typ av offer ges till träd, såsom en bön eller liknande.
- 5.3 Konsekvenser vid felaktigt offer
- När det framgår det finns konsekvenser i val av offerföremål, eller att man kan straffas
6. Heliga träd/ tabun
- Koder som beskriver hur vissa träd ses som heliga, att man visade träden särskild respekt, eller att träden är tabuförklarade.
- 6.1 Träd som heligt väsen
- När det framgår att trädet betraktas som ett "heligt väsen" eller att man betraktade träden med särskild respekt.
- 6.1.1 Vårdträd som heligt
- Vårdträd som dyrkades på ett närmast religiöst vis.
- 6.2 Trädet som fara/ tabuförklarat

- När det framgår att trädet betraktas som farligt att röra, och/eller tabuförklarat

6.3 Träd med offerhistoria

- När det framgår att trädet innehar offerhistoria.

6.4 Träd som fridlyst

- När det framgår att träd är fridlysta.